Нізамі Гянджеві
Поема "Лейла і Меджнун"

Перекладач: Л. С. Первомайський

Привід до створення цієї книги у віршах

Мій день у щасті цвів, неначе сад,
І я радів з життя, мов Кейкубад.

Пісень багато я в житті створив,—
Володар щастя, я не хмурив брів,

В свічадо слави я втопив свій зір,
Мене втішав пахких троянд убір,

І ранок мій простер свою ясень,
І повний миру й тиші був мій день.

Палає серце, мов свіча. Я жду.
В буянні — сад, я — соловей в саду.

На вежі слова вився прапор мій,—
Уже я повний був нових надій,

І мислив я: надходить праці час,
Лиш в праці — щастя і спочин для нас,

Допоки ж то скороминущі дні
На бездіяльність витрачать мені?

Дарунків долі й випадку не жди,
Неробі важко на житті завжди,

Бо навіть пес, базарів схудлий гість,
На цій землі недурно хліб свій їсть.

Тож гордий будь і радий, трудівник:
Твій скарб є те, що ти до праці звик.

Так жереб свій шукав, так мріяв я,
А вже зоря зіходила моя.

До мене шах свого гінця прислав,
І він наказ до рук мені віддав,—

Чудово писаний прихильний лист
В собі таїв багатозначний зміст,

Немов росою запахущий сад
Розсіяв лал, туркезу і гранат.

"Ей, Нізамі! Знай нашу ласку ти,
Що мовою зачарував світи!

Із леготу досвітньої пори
Нового слова чудо сотвори!

Я хочу, щоб Меджну́на ти згадав,
Його любов у перли понизав,

Щоб про його кохання до Лейли
Слова такі незаймані були,

Щоб я, читаючи, сказати міг:
"Співець природу пісні переміг!"

Нехай твій твір, присвячений красі
Й коханню, кращий буде над усі,—

Що ж, є слова найкращі поміж слів,
Та лиш добірні прикрашають спів,—

Ти слів фарсі й арабських не минай,
В них наречену юну зодягай

І пам'ятай, що від знавців незгірш
Я між нових старий помічу вірш.

Коли ти майстер ювелірних справ,
Без домішок нехай твій буде сплав,

Не забувай, щоб славу зберегти,
В чиє намисто перли нижеш ти.

На тюркський лад слова не личать нам,
Про наш високий рід ти знаєш сам,

Високі ми шануємо права,
Тому й високі личать нам слова!"

Знов на мені невольницьке кільце!
Кров прилила і вдарила в лице.

Відмовитись? Ні, я цього не смів,
Хоча й не знав дороги до скарбів.

Я розгубивсь від безутішних дум,
Мене в'ялив життя страхітний сум,

Не мав я друга поблизу в ту мить,
Щоб з ним мої вагання поділить.

Та ось прийшов мій Мухамед, мій син,
Моє життя, мій запашний ясмин.

Неначе тінь, він біля мене сів
І розгорнув сувій розрадних слів:

"О ти, що звів до неба слави дзвін,
Коли співав Хосрова і Шірін!

О владарю незлічених скарбів,
Що стільки серць піснями звеселив!

Меджнуна і Лейлу пошли у світ,
Щоб пару мав твій камінь-самоцвіт!

Не сперечайсь — твори. Так хоче шах.
А ми ніщо, ми — пил в його ногах".

Я сина вислухав і відповів:
"Для шаха, може, я й зложив би спів!

Та що робить? Тече часу ріка.
Просторій думці клітка завузька.

Давно протоптано в цю повість шлях —
Кульгає слово по чужих слідах,

Простору вимагає кожен зміст,
Щоб вільно мчав співця по ньому хист.

Про притчу цю розходиться луна,
Але гірка й безрадісна вона.

Веселощі і радість — з цих двох слів
Найкращий міг би я створити спів,

Але про безум, про гризоту й сум
Що може змислити найкращий ум?

Ступаючи на всім відомий шлях,
До тонкощів я не дійду в думках!

В цій повісті ні здійснених бажань,
Ні царських учт нема; куди не глянь —

Сухий пісок, пустеля нежива,
Як виживуть у ній мої слова?

Для слова треба осяйних прикрас,
Щоб вірш заграв, засяяв, мов алмаз.

Гірке кохання і гіркий кінець!
Давно не спокушався ним співець,—

Переказ цей минав складач пісень,
Аж поки мій приспів для нього день.

Ну що ж, за труд, як наказав нам шах.
Хоч завузький для мене битий шлях,

Я знаю до ладу мистецтво слів,
І розпочну, і вивершу мій спів,

Не шаха тільки — хай здивує світ,
Нехай палає, наче самоцвіт,

Щоб навіть мрець пізнав кохання знов,
Коли він не навіки захолов!"

Початок повісті

Так давній повістяр почав свій спів,
Нанизуючи перли дивних слів:

Володар був в арабській стороні,
Чудовим краєм правив довгі дні,

Йому корився підвладний амірит,
Вславляв його і разом з ним свій рід.

Немов султан у можності своїй,
Немов Карун іранців — багатій,

Друг біднякові на його путі,
Він був для щастя створений в житті

І міг би гордо піднімать чоло,
Але дитини в нього не було.

Він сина ждав, як нива запашна
Від колоса важкого жде зерна,—

Він так хотів, щоб щастям проросло
З його насіння хоч одне стебло!

Дивись: засох високий кипарис,
Та з кореня його вже інший зріс.

Виходить на галявину фазан
І знову бачить кипариса стан;

Так стелиться до дальніх поколінь
Завжди нова й завжди знайома тінь.

Безсмертний той, хто не зневажив світ
І сином свій продовжив славний рід!

Володар сина ждав, добро творив,
Диргемів не жалів для бідарів,

Красунь шукав і сіяв свій ясмин,
А він не проростав — не сходив він.

Не знав володар, що в собі таїть
Людської долі невідома мить.

Як не знаходиш ти, чого шукав,
То, певен будь, що це не без підстав.

Є добрий чин і є діяння злі,
Все йде до кращого на цій землі.

Один змагавсь — та й він пішов у тьму,
Чи варт було змагатися йому?

Чимало є в людськім житті стремлінь,
Гаразд, що їх вкриває тайни тінь.

Ми прагнемо й шукаємо весь час,—
Чи знає ж хто, що кращим є для нас?

Скрізь, друже, таїна, куди не глянь,—
І де ключі до потаємних знань?

Не йди лихій судьбі наперекір!
Ось час прийшов — і ти знайшов шафір.

Твій син родився, розцвівся твій гранат.
Ні, не гранат, а запахущий сад!

Сяйна перлина, сонячна ясень,
Що ніч похмуру обертає в день!

Побачив сина — і замок одбив
Щасливий батько від своїх скарбів,

Обдарував і збагатив усіх
Від радості і від щедрот своїх,

А первістка, дитя палких надій,
Віддав на догляд мамці молодій.

Дитині доля в щедрості сліпій
Рокований призначила напій:

Була у кожній краплі молока
Безмежна вірність і жага палка,

І в кожній другій — шал на все життя,
Безмежно щире й згубне почуття.

Хто б міг сказати в ту далеку мить:
Дитя чи місяць у колисці спить?

Щасливо, день за днем, пливло життя.
Коли два тижні мало вже дитя,

Зійшлися друзі, родичі, сім'я
І Кейса доброго йому дали ім'я.

В саду безвинних гомінких забав
У пестощах він до трьох літ зростав.

Коли ж йому минуло вісім літ,
Розцвівся він, мов фіалковий цвіт,

А в десять років у його красі
Вбачати чудо почали усі.

Як хлопчикові вчитись час прийшов,
Щасливий батько вчителя знайшов,

Віддав йому своїх надію віч,
Щоб піклувався ним і день і ніч.

Тягар наук, щоб не здавався важким,
Дітей багато поділяло з ним;

Вони збиралися тепер щодня
Вже не для пустощів — для навчання.

У школі з хлопчиків складалось тло,
Але й дівчаток кількоро було

З племен далеких і близьких родин,
Щоб Кейс в гурті учивсь, не сам-один.

З ним на один нанизана разок,
Перлина там вивчала свій урок,—

Красуня, що не знала ще турбот,
Душею чиста, втілення чеснот,

Тонка й струнка, неначе кипарис,
Що біля джерела в пустелі зріс,

Пустунка безтурботна й чарівна,
Скоряла поглядом серця вона.

Її волосся — ніч, і в тій ночі
Палають очі, наче світачі;

Солодкі, щедрі, радісні уста —
Кохання джерело й бажань мета;

Вона могла й завдати серцю ран,
І злікувать його, мов талісман,

Затворниця, чий час ще не наспів,
Касида юності і щастя спів!

Коса її — як ніч. Ім'я — Лейла.
Усі бажання — їй і вся хвала.

Побачив Кейс її — і запалав,
І, наче викуп, серце їй віддав.

З кохання вже палала і Лейла.
Так несподівано любов прийшла

І повну чашу — випити до дна —
Їм молодого подала вина.

Важке вино для тих, хто вперше п'є,
Важке сп'яніння перший хміль дає...

О, як пили й кохалися вони!
Уже не розлучалися вони.

Він полонив її, але страждав,
Бо й сам себе їй у полон віддав.

Так, несвідомі потаємних знань,
Вони стлівали од палких бажань.

Товариші вивчали свій урок,
А їм кохання вже не йшло з думок.

Товариші вивчали слово з книг,
Лейла й Меджнун складали свій словник.

Товариші цвіли в саду наук,—
Вони вивчали мову уст і рук.

Вивчали школярі дієслова,
А в них душа прокинулась жива.

І не збагнули їх товариші
Науки щастя, пристрасті й душі.

Як Лейла і Меджнун кохалися

Так час минав... Минала ніч і рань.
Прийшла пора безрадісних зітхань.

Прийшла любов і сплюндрувала дім,
Пустуючи легким мечем своїм.

Серця в крові. Давно відлинув сміх.
Де спокій їх? Де перша радість їх?

Тим, що у них палав коханням зір,
Про них пішли неслава й поговір.

Мов хто роздер завісу таїни,
Для всіх очей відкрилися вони.

Неначе вітер стогін їх розніс,
Одкрилось джерело пекучих сліз.

О, скільки їх коханці пролили!
Свою любов ховали, як могли,—

Не пригасав і не холонув жар...
Так сонце світить навіть з-поза хмар.

Від заздрісних очей, хоч падай ниць,
Не приховаєш серця таємниць.

Своїм чуттям не маєш волі ти,—
Від цього можна збожеволіти!

Все так і йшло, й так сталося воно,
Як розум їм підказував давно,—

Кейс неминучий передчув загин,
І від кохання став безумцем він.

Краса Лейли зачаровувала всіх,
Лиш він не знав ні радості, ні втіх.

Траплялась зустріч — то співай, радій!
А він каравсь, бо знав: нема надій.

Нема надій! Зник караван в імлі!
Упало серце — сумно на землі!

І ось уже розсудливі осли
Його безумцем вперше нарекли,

А він своїм каранням навісним
Підтвердив присуд і змирився з ним.

Лейли немає,— наче з неба зник
Від поговору місяць-молодик.

Лейли немає. Пащекують пси,
Бо їм не шкода юної краси.

В своїй гіркій самотності Лейла
За Кейсом сльози без кінця лила,

І він сльозам і горю волю дав,
І за Лейлою день і ніч ридав,

Блукав, як тінь, не засинав від дум —
Нудьга в очах, на серці жаль і сум.

Він жив тепер, як у жахному сні,
І не співав — ридав свої пісні,

І вслід йому вже не один жартун
Із реготом гукав: "Меджнун! Меджнун!"

У безумі він кинув поводи,
Він мчав, і сам не знаючи куди,

Гнав по вузькій тропі свого осла,
А прірва вже попереду була.

Він нудьгував, що мила вдалині,
І жить було несила вдалині.

І він палав подібно до свічі,
Вдень — без потреби, і без сну — вночі.

Карався мукою й не міг знайти
Розради для своєї самоти.

Не на один приходив він поріг.
Та хто б його порятувати міг?

Як сонце сходило, а то й раніш,
Пускався він в пустелю босоніж,

Але вночі, співаючи пісень,
Вертавсь туди, відкіль тікав удень,

І цілував одвірки, де жила
Його натхненниця, його Лейла.

До неї він летів, немов борвій,
А повертавсь повільно, сам не свій.

До неї він летів, мов на крилі,
А повертався плазом по землі.

До неї він, як річка, поспішав,
А повертався — з місця не рушав.

Він рвавсь до неї крізь піски страшні,
Хоч пішки йшов, а наче на коні,

Та повертавсь — на серці жаль і сум,
Немов його пекучий гнав самум.

Коли б він міг подумать про спочин,
У рідний край не повертався б він.

Як Меджнун ходив дивитися на Лейлу

У нього вірні друзі ще були,—
Меджнун подався з ними до Лейли;

Він поспішав і сльози лив з-під вій,
Співав пісень і все гукав: "Я твій!"

І ледь долав душі тремтіння він,
Вогнем палав від нетерпіння він,

І серце біль йому нестерпний пік,
Мов кинуло його під ціп на тік.

Неначе хміль бродив в його крові,
Він бив себе чимдуж по голові,

Мов п'яний, брів, забув про зло й добро
І проминув коханої шатро.

На вході сидячи, в цей час Лейла
За звичаєм опону підняла,—

І сум гіркий обох пойняв, коли
Сумний Меджнун наблизився до Лейли.

Немов зоря — Лейли чарівний вид,
Меджнун над нею — наче небозвід.

Вона лице відкрила — глянув він,
І у сльозах, як віск, розтанув він.

Неначе в тиху скаргу арфи струн,
У плач Лейли вслухається Меджнун.

Ох, не Лейла! То небо голубе.
Меджнун? Свіча, що спалює себе.

Ох, не Лейла! Рожевий сад розцвівсь.
Меджнун? Він раною увесь розкривсь.

Лейла — зорі ранкової світліш.
Меджнун — над озером хиткий комиш.

Лейла — не сад, це солов'їний спів.
Меджнун сльозами квіти окропив.

Лейла — це пері, що зродив едем.
Меджнун пекельним пойнятий вогнем.

Лейла — весняний запашний ясмин.
Меджнун — зів'яв, немов гіркий полин.

Лейла — зорі ранкової парча.
Меджнун — згоряє, наче та свіча.

Лейла — скорити будь-кого могла б.
Меджнун — давно її покірний раб.

Лейла — напій цілющої роси.
Меджнун — став дервішем її краси.

Лейла — у хвилях запахущих кіс.
Меджнун — криниця невичерпних сліз.

Лейла — п'янить, мов чаша запашна.
Меджнун — сп'янів, хоча й не пив вина.

Він радий тим, що споглядав напій,—
Що він шукав її, вже досить їй.

Лякали їх неслава й поговір,
Вони ховали полохливий зір,—

Кохання крити доля вчила їх
І знов надовго розлучила їх.

Батько сватає Лейлу за Меджнуна

Немов зламали міст через арик —
Шлях до коханої для нього зник.

В тривозі й розпачі Меджнун блукав,
Співав газелі і ночей не спав.

Минала ніч, світанок знов яскрів,
Меджнун із друзями до Неджду брів,—

Гірка жага любові їх вела,
Ішли, не покриваючи чола,

Бо й їм кохання завдало журби,
І їх зробило втіленням ганьби.

Уже на Кейса скаржився весь рід,
Від горя батько і змарнів, і зблід,—

Розрадити Меджнуна він волів,
Багато витратив розумних слів,

Але Меджнун не слухав тих повчань
І не звільнявся від своїх терзань.

Кайдани суму,— як порвати їх?
Жалі батьківські — ліпш не знати їх!

Він синові хотів допомогти,
Та розгубивсь в дорозі до мети,

Чужих людей і родичів питав,
І відповідь одну від всіх дістав,—

Усі йому одне відповіли,
Що гине Кейс з кохання до Лейли.

Поклав нещасний батько будь-що-будь
Своєму синові життя вернуть,

Один знайти для всіх страждань кінець —
Перлиною прикрасити вінець,

Не шкодувати дорогих дарів,
Щоб щастям зір Меджнуна зазорів!

І того ж дня на сватання Лейли
Найстарші шейхи рішенець дали:

"Не гаймося і вирушаймо в путь,
Щоб молоду Меджнунові здобуть!"

Меджнунів батько серцем звеселів,
Він ні часу не витрачав, ні слів,

Узяв з собою почтом весь свій рід
І вирушив з дарами у похід.

Красуні рід привітно їх зустрів —
Назустріч повиходили з шатрів

Старшини, простий люд, старі й малі,
І сиві шейхи з батьком на чолі,

Гостили щедро, як велить звичай
(Уславився гостинністю той край).

Коли ж настав і для розмови час,
Спитали: "Шейх, з чим ти прийшов до нас?

Скажи, чого бажаєш, ми ждемо,—
І все, що маєм, радо віддамо".

І він сказав: "Бажаю я давно,
Щоб два палання ми злили в одно".

І далі мовив батькові Лейли:
"Два серця одне одного знайшли.

Не розлучаймо їх. Твоя дочка
До джерела подібна, до струмка.

Оспраг мій син, знесилився в пісках,
До джерела йому закрито шлях,—

Хай вип'є він цілющої води
І спрагу серця втишить назавжди.

Шукають перли на морському дні,—
Так я кажу, й не соромно мені.

Про мене і про мій славетний рід —
Ти добре знаєш — відає весь світ.

Скарби й розкоші світу маю я,
Шлях помсти й шлях привіту знаю я.

Перлина в тебе є — продай мені,
Не гаючись відповідай мені,

А ціну можеш призначати сам —
Я вдвічі дам тобі і втричі дам!"

У відповідь йому слова були
Від батька нещасливої Лейли:

"Тебе я вислухав, але для нас
Твоє палке бажання не наказ.

Ми прагнемо, але з своїх долонь
Нас доля може скинути в вогонь,

Обійми дружби радо б я відкрив —
Не хочу радувати ворогів!

Нехай твій син з найкращих на землі,
Та щастя він не принесе Лейлі.

Безумець він! Подумай сам, чи слід
Приймати нам безумного в свій рід?

Лікуй його і молитви твори,—
Про вірність і про шлюб не говори!

Перлину з вадою хто б купувати став,
Хто б на разок її низати став?

Прощати похибок араб не звик
Тому, хто сам себе на глум прирік.

Я все тобі сказав. Який почин —
Такий кінець!" І змовк на цьому він.

Після такої мови амірит
Додому повернув свій славний рід.

Ображені, позбавлені надій,
Вертались амірити в табір свій.

Турбота рушила за ними в путь:
Безумцеві як розум повернуть?

Меджнун їх слухав, танучи від сліз,—
Вогню не може погасити хмиз!

"Є наречені в нашому краю
Чудові, наче гурії в раю.

Вуста — рубін, агат — безодні віч;
Лице їх — день; волосся — наче ніч.

Поглянь, немов мальовані вони,
Привітніші від ранньої весни;

Між ними обирай, своїм радій,—
Навіщо ти вклоняєшся чужій?

Дозволь — і ми просватаєм тобі
Найкращу з них, щоб ти не ник в журбі,

Щоб темний день страждань і осоруг
На рай тобі змінив солодкий друг!"

Плач Меджнуна

Наслухавшись гірких порад рідні,
Неначе у розпачливому сні,

Меджнун роздер сорочку на собі,—
Навіщо саван, коли мрець в ганьбі?

Кому і той і цей збайдужів світ,
Того обвинувачувать не слід.

По-тюркськи склавши у сакви добро,
Меджнун полишив батькове шатро

І, як в Азру закоханий Вамік,
Себе крізь гори і піски волік.

Кольчугу він порвав і щит розбив,
Спалив усе, що за життя любив,

Мандрівцем стомленим блукав навкруг,—
І навіть ворог, а не тільки друг,

Гукав, забачивши його, в сльозах:
"О всемогутній, змилуйся, Аллах!"

Куди любов безумця привела?
Він пам'ятав одне ім'я — Лейла!

З чолом невкритим, босий, мов жебрак,
Меджнун позбувсь усіх людських ознак,

І по шляхах його, мов пил, несло,
Забув він про добро, забув про зло

І серед сонцем спалених степів
Про єменську зорю підносив спів!

І кожний вірш, що він із уст ронив,
Всіх чарував і кожного п'янив,

І кожний — здалеку і поблизу,—
Забачивши його, втирав сльозу,

А він людей забув, зневажив світ,
І не гнітив його осуди гніт.

І виписався він із книг буття,
І це було не смерть і не життя.

Знесилений, на камінь він упав,
І камінь на душі його лежав.

Він тілом став прозорий, як зерно,
Коли між жорнами лежить воно;

Мов віск, що біля ґноту розтопивсь,
Неначе птах, що від ключа одбивсь.

На серці — вся печаль, весь сум землі,
Всі муки й горе світу — на чолі.

Стомившись горем, хворий від журби,
Відлюднившись в пустелю від юрби,

Меджнун ридав: "Мені нема надій!
Що діяти? Де порятунок мій?

Відбився я від дому й від рідні,
Забув я путь відому до рідні,—

Мені вже не притулок рідний дім,
І з другом не зустрінусь я своїм...

Упав на камінь і розбивсь сулій
Моєї слави і моїх надій!

Благих вістей не хоче барабан,
Про мій кінець гуркоче барабан!

Я — тільки дичина в очах Лейли,
Мета для тополевої стріли!

Вона мій друг, і я відкрився їй,
Скарби віддав і покорився їй.

"Ти п'яний",— скаже,— п'яно плачу я.
"Безумець",— скаже,— розум трачу я.

Я п'яний і безумний, що й казать!
Де ж розуму в безумного шукать?

Не так мене збентежив любий друг,
Щоб заспокоїть міг мене ланцюг!

Не так мої зруйновано мости,
Щоб міг колись я знову процвісти!

О, коли б швидше на лихих вітрах
Розвіявся, розсіявся мій прах!

О, коли б грізні блискавиці й грім
Мій скарб розбили і спалили дім!

Я течії життя не зупиню,—
Нема для мене смерті і вогню!

Мене минає грізний меч судьби,
І нікуди сховатись від ганьби!

Я став вінцем терновим для батьків!
Я вкрив неславою товаришів!

О друзі днів, як я не знав біди,
Прощайте всі, прощайте назавжди.

З легким вином упав із рук сулій,
І вибіг з нього дорогий напій,

А на дрібні скалки розбите скло
З потоком сліз моїх гірких спливло,

Щоб друг і ворог, щоб ніхто не міг
Поранити побіля мене ніг!

О ви, кого минають горе й біль,
Лишіть мене і геть ідіть звідсіль!

Навіщо вам мене шукати знов?
Що вам з моїх страждань, моїх розмов?

Ви досить кривдили мене в житті,
Тепер лишіть мене на самоті,

Не виганяйте з ваших володінь —
Вже й так осідланий стоїть мій кінь.

Аж ось я вбогий, знищений стою...
Кохана, руку простягни свою!

І серце болем повне вщерть — тобі,
Й життя моє і смерть моя — тобі.

Я в цьому світі тимчасовий гість —
Подай мені привіту й ласки вість!

Не забувай в біді свого раба.
У світі темно, і сліпа судьба.

Врятуй мене, хоч погляд кинь мені
В сухий колодязь, де лежу на дні.

Дивитись байдуже на муки — гріх,
В кутку сидіти склавши руки — гріх.

Чому минаєш ти моє шатро?
Твори добро й зустрінеш ти добро!

Спокійний той, кого минає сум,
Хто спить вночі й важких не знав дум.

Все бачить в світі ситий на свій штиб,
Голодному потроху кришать хліб.

І кажуть правду люди про вогонь:
Без сорому він спалює долонь.

У чому злочин мій, скажи, молю —
Чим согрішив я, що тебе люблю?

Із тисячі ночей усі забудь,
Одну коротку ніч моєю будь!

В твоєму полум'ї я вже згорів,—
Я збожеволів, бо тебе зустрів.

Твоїм життям у світі вславивсь я,
Але від тебе ж і біда моя.

Зустріть тебе — не бачу я надій,
Але я жду й не трачу я надій.

Так і дитина у щасливім сні
Холодну воду бачить в кушині,

Прокинеться — навколо ночі тьма,
Лишилась спрага, а води нема!

Нема води, але криниця є,
В моєму серці таємниця є:

Кохання вічне, народивсь я з ним —
Воно скінчиться лиш з життям моїм".

Так він сказав і так на землю впав,
Хто бачив це, за нього потерпав.

І невідомий друг схилився над ним
І в батьківський його спровадив дім.

Кохання, що спливає, наче шум,—
Це забавка юнацьких мрій і дум.

Кохання не минає до тих пір,
Покіль живе закоханого зір.

Воно не мрія, не химерний спів,
А те, що не мине повік-віків!

І тим уславився між людьми Меджнун,
Що глибш пізнав любов, ніж ми, Меджнун.

Покіль життя — він ніс тягар її,
Мов рожа, цвів у ньому жар її.

Він серед нас зостався назавжди
Краплиною рожевої води.

Хай пахощі її сповняють світ
І в повісті моїй лишають слід!

Батько везе Меджнуна
до храму Ка'би

Коли кохання переможний стяг
Меджнунові затьмарив світ в очах,

На нього все одвертіше щодня
Гнівитись почала його рідня.

Статечний люд труждався навкруги,
А він порвав турботи ланцюги.

Удар судьби важкий, долонь тверда,
Обпала серце батькове біда,—

Молився і в поклонах гнувся він,
Щоб з ночі в день його вернувся син,

І не було навкіл вже місць святих,
Куди б на прощу він сходить не встиг,

І родичі ходили разом з ним,
Одним стурбовані — шляхом одним.

На безпорадність батькову вони
Порадою озвались: "З давнини

У мудрості своїй говорить люд,
Що Ка'ба розкриває двері скрут —

Вона і неба, і землі міхраб,
Вона й Меджнунові допомогла б!"

Коли прийшов час хадджу, знарядив
Печальний батько дужих верблюдів,

Поклав у ноші сина силоміць
І вирушив до Мекки з рідних місць.

Схвильований надією, коли
До Ка'би амірити прибули,

Меджнунів батько калиткй відкрив,
Розсипав перли на людей пісків,—

І від скарбів, що він приніс до брам,
Скарбницею зробився Ка'би храм.

Сподобившись уздріть її красу,
Не став він марно гаяти часу,

За руку сина лагідно узяв
І в затінкові Ка'би так сказав:

"О сину мій! Твоїм стражданням край!
У Ка'бі твій рятунок, поспішай!

Її святе кільце візьми до рук —
У ньому звільнення твоє від мук.

Благай Всевишнього: "Безумних дій
Позбав мене і мною володій!

Під свій покров святий мене візьми
І виведи на світлий шлях з пітьми!

Я гину від кохання — порятуй!
І від мого страждання порятуй".

Меджнун на ці слова зареготав,
І сльози лити, і ридати став,

Немов змія, з землі ту ж мить схопивсь,
За вказане йому кільце вхопивсь

І заволав, схиляючись над ним:
"І я сьогодні став кільцем дверним!

Ось в зашморзі кохання я стою
Й немиле існування продаю!

"Покинь кохати",— чую раду я,
Але вважаю це за зраду я.

В коханні бачу я життя — не гру,
Коли помре кохання, я помру.

Коханням сповнене єство моє,
В коханні буде торжество моє!

Те серце, що не вимовить "люблю",
Хай змиють хвилі суму і жалю.

О судія! Клянусь життям в імлі
І владою твоєю на землі:

Довершеність, що є в моїм чутті,
Хоч я й помру, залишить слід в житті.

Любові промінь кинь мені з пітьми!
Дай для очей цілющої сурми!

Я п'яний від кохання, та молю:
Зроби, щоб я любив більш, ніж люблю!

Велять мені, щоб не кохав Лейли,
Щоб я забув, немов не знав Лейли!

Навчи мене, правічний судія,
Кохати глибше, ніж кохаю я!

Навіщо жить мені без тями вік?
Продовж Лейлі моїми днями вік!

Хай чаша повниться її вином моя!
Хай знаю я лише її ім'я!

Хай буду жертвою її красі,
І хай простяться їй гріхи усі!

І хоч з журби по ній я спаленів,
Хай без журби по ній не буде днів!

Мого кохання вбить не може світ,—
Воно живе і переможе світ!"

Меджнунові ні слова не посмів
Сказати батько, бо порозумів,

Що загибає від кохання син,
Не ліків хоче, а страждання син.

І повернувся батько в рідний дім,
І гірко родичам сказав своїм:

"Кайдани долі син мій розірвав,
У Ка'бі так він клявся і ридав,

І для благань таких знаходив слів,
Що з горя я, немов Земзем, скипів!

Я думав, він благатиме творця,
Щоб розлучив закохані серця,

А він надії обдурив мої,
Прокляв себе й благословив її!"

Батько Меджнуна довідується
про заміри роду Лейли

І ці слова у світ пішли, як лист,
В якому був палкий і щирий зміст:

Про те, що довела любов палка
До безуму й до сказу юнака.

І множились, і ширились чутки,
В один клубок спліталися плітки,—

І не виходила з шатра Лейла,
І сліз гірких багато пролила.

Два родичі із племені Лейли
До шейха вкрай обурені прийшли.

"Один безумець, бог його скарай,
Неславою укрив наш рід, наш край.

Щодня не сам сюди приходить він —
Безумців за собою водить він,

То починає з горя танцювать,
То кидається землю цілувать,—

Виспівує газелі той юнак
(Він добрий віршотворець і співак),

І замість того щоб його спинить,
Народ газелі ті напам'ять вчить,

Ті вірші безсоромні і гидкі,
Легкі на зміст, солодкі і гіркі!

Самум його жаги Лейлу спалив,—
Нехай на нього упаде твій гнів!"

Шахна́, наслухавшись таких порад,
Склав рішенець, як на злочинця кат,

Схопив меча, не притаївши злість:
"Перед мечем злочинець відповість!"

Якийся невідомий амірит
Про небезпеку сповістив свій рід,

Сказавши так про заміри шахни:
"Біду од сина, батьку, відверни!

В жорстокого шахни рука тверда,
Лихий, мов жар, він бистрий, як вода,—

Боюсь, що про його до помсти хіть
Меджнун довідається в смертну мить.

Ось прірва, батьку, не чекай біди
І порятунок синові знайди!"

Не міг Меджнуна батько не любить,
Він розгубився — не знає, що робить.

Покликав друзів, родичів і слуг,
Звелів їм обшукати все навкруг,

Звелів Меджнуна будь-що-будь знайти
Й, не кривдячи, до нього привести.

На розшуки шарпнулися гінці,
Але ні з чим вернулися гінці.

"Чи сам помер він, чи від хижаків,—
Довідатись не можна у пісків!"

І друзі, горем з'єднані одним,
Зітхали й побивалися за ним,

І плакали батьки, й ридав весь рід,
Що загубивсь по юнакові слід,—

А той відлюдник від турбот і справ
Себе, мов скарб, в пустелі заховав;

Від всіх скорбот, що зазнавав в житті,
Він ліки бачив тільки в самоті.

На вгіддях дичини ховався він,
Та тільки пилом вдовольнявся він.

Нехай у вовка й лева сила є,—
Наївшись, він, мов кволий лис, стає.

Голодному й сухий плескач — м'який,
А ситому і білий хліб — гіркий.

Меджнун охляв і з тінню схожий став,
Він, як отруту, свій шматок ковтав.

Він перейшов страждання й горя грань,
Вже гірших бути не могло страждань,

Бо пільга болю й грамота біди
Його від мук звільняли назавжди.

Скарбів шукаючи, Меджнун скорбив,
Але не наближався до скарбів.

Один араб із роду бені-са'д
З пустелі повертався без завад,

Він біля джерела серед пісків
Меджнуна здичавілого зустрів

І зрозумів його, як вірш, як лист,
Де рима зрідка обіймала зміст:

"Самотність — шлях мій і моя мета,
Вивільнює людину самота.

Зігнувся я, та не схилив чола,
Я лук — в молитві, в вірності — стріла,

А знак мого кохання до Лейли —
Пересікання лука і стріли".

Зболілий у біді, гіркий бідак,
Арабові сподобався юнак.

Араб його розпитувати став —
Мовчанкою Меджнун відповідав.

До чого ця мовчанка привела б?
Лишив його й подався в путь араб,

Меджнунового батька розшукав
І про безумця вість йому подав,

Мовляв, ген там, поміж тамтих руїн,
Мов вуж на камені, лежить ваш син,

Безумний, хворий, темний, наче ніч,
Ховається, як див, од людських віч,

Душею зранений, без їжі й сну,
Усіх страждань він знає глибину!

Нещасний батько, ухопивши слід,
Не гаючись, полишив плем'я й рід,

Немало перейшов лихих пустель,
В пісках шукав, в печерах поміж скель

І сина розшукав поміж руїн,
Де на пісок чолом схилився він.

Безумець то сміявся, то ридав,
То вірші про свою любов складав,

То знов криваві сльози серця лив,
Чоло підводив і чоло хилив,—

Вином відречення сп'янілий вщерть,
Він про життя не знав, забув про смерть.

Вжахнувся з того батько, але все ж
З любові й щирості зрадів без меж,

А син, його впізнавши, тільки й зміг,
Як тінь, до батькових упасти ніг.

"О мій вінець! Пробач і зрозумій,—
Мені нести несила осуд мій,

Ти бачиш, як я глибоко упав,—
Такий мені від долі пай припав.

Чи думав я коли, чи я хотів,
Щоб в отакій біді мене ти стрів?

Я спаленів від сорому в цю мить,
Не знаю, як пробачення просить!

Ось підсумок моїх скорбот і мук —
Нить випала давно у мене з рук!"

Батькова порада Меджнунові

Як сина скорб відкрилася йому,
Зірвавши з себе в розпачі чалму,

Заквилив батько, мов ранковий птах,
І день потьмарився в його очах,

І він сказав: "Я прочитав твій лист,
Порозумів його скорботний зміст!

Безумче, де межа твоїх зусиль?
О спалений, палатимеш докіль?

Чий зір лихий на вроду впав твою?
Чий злий прокльон судьбу прокляв твою?

Злигодні є і горе в світі є —
Їх лихо перевершило твоє.

Чи сум тебе і досі не зв'ялив?
Чи до душі тобі глум ворогів?

Чи ще не повне горем серце вщерть?
Чи в судний день ти подолаєш смерть?

Забудь її, ту пристрасть без надій,
Що мій терпець сточила й камінь твій.

В шатрі звичайних радощів і дум
Навіщо нам велике горе й сум?

Хоч, може, й ліпше приховати гріх,
Та люстро друга — краще від усіх.

Воно нам правду каже кожну мить,
Допомагає нам по правді жить.

Йому байдужі і добро і зло,
Все те, що в поросі землі зросло.

Із серця вирви невблаганний біль,
Кувать холодний меч — шкода й зусиль!

Припустім, сину, що безсилий ти
Розлуку перетерпіти й знести,

Але невже й для того ти погас,
Щоб іноді відвідувати нас?

У самоті сп'янів ти без вина.
Бажань твоїх приреченість сумна.

На вітер кинув ти зерно снаги,
Але ж цього й бажали вороги!

Надії гріш у нас ще є в руці,—
Ходім на шлях, покиньмо манівці.

Ти б'єш у руд, а я у груди б'ю,
Ти одіж рвеш, я душу рву свою.

Душа твоя палає від журби,
А в мене жовч стлівається від журби.

Та не втрачай надії на зерно,
Надійде час — і проросте воно.

Можливо, що безумний розпач твій —
Це тільки шлях до здійснення надій.

І в безнадії нам надія є.
Минає ніч, і ранок настає.

З щасливими водись, живи, та й край,
Кого життя минає — тих минай!

Не випускай, мій сину, щастя з рук,
Воно для серця краща з запорук;

Воно вузли найтяжчі розрива,
Воно — туркеза в персні божества!

Широке море — невичерпне дно,
З малих струмків зібралося воно.

Ота гора, що майорить в імлі,
Зібралася з малих частин землі.

Терпи, кріпись, змагайся повсякчас —
Кінець кінцем, ти знайдеш свій алмаз,

Розважний будь, бо нерозумні й злі,
Немов черва, плазують по землі.

Навіщо серце віддавати тій,
Що не залишила тобі й надій?

Вона цвіте, а ти лежиш без ніг,
На тебе камінь її серця ліг.

Хто намовляв тебе, щоб ти любив?
Він ошукав тебе й мене зганьбив!

Берись до діла, не тримайсь на злі —
І ти зазнаєш щастя на землі!

Вернись, щоб я спокою мить зазнав.
Ти — найдорожчий скарб, що я надбав!

Що дасть тобі лиха пустеля ця?
Хіба той піт, що упаде з лиця?

Каміння й прірви є на цім шляху,
Дивись та обминай тропу лиху,

Ти мусиш вирватись з облудних пут,
Бо помста й кат тебе шукають тут!

Сповняє сум твоє життя слабе,—
Дивись на меч і бережи себе.

Вернись до друзів, серцем володій,
Живи й, на заздрість ворогам, радій!"

Меджнунова відповідь

Меджнун його слова порозумів
І так на мову батька відповів:

"Коханий батьку! Велетню цноти!
Ти зміг небесну велич осягти!

Ти шах житла, а я твій вірний раб,
Твоїм життям вщасливлений араб.

Я, мов на прощу, йду на твій поріг,
Ти дав життя мені й буття зберіг.

Моє бажання в тім, щоб жив ти вік,
Щоб по тобі й слід існування зник!

Твої поради — скарб. До ран моїх
Ти, наче ліки, прикладаєш їх.

Але ж мій осуд не в моїх руках,
Не сам я обирав для себе шлях.

В заковах я, немов покірний раб,
І тільки доля збити їх могла б,

А сам не скину я своїх заков,
Бо в вироку моїм стоїть любов.

Не я один лежу в пилу, без сил,
Куди не глянь — одні раби навкіл.

На кряж слона й на мураша крило
Веління долі тягарем лягло.

Коли б мені з душі хто зняв печаль,
Невже було б мені за нею жаль?

Я від життя давно не жду добра,
Не змию з себе рабського тавра.

Коли б порадника я в світі мав,
Я став би місяцем, я б сонцем став.

Та ми не владні над своїм життям,
І лиш коритись долі вільно нам.

Безрадісне й гірке життя моє,
Але ж у кого в серці радість є?

Мій сміх — як скута блискавка, боюсь,
Що все спалю, коли я засміюсь.

"Чом не сміється,— кажуть,— цей юнак?
В його гірких сльозах скорботи знак!"

Боюсь, кажу, сміятися, бо сміх
Вогнем впаде з зотлілих вуст моїх".

Притча

"Куріпка в дзьоб схопила мураша,
У бідолашного зайшлась душа.

Але зареготав мураш малий:
"Чом я сміюсь, куріпко, зрозумій?"

Куріпка розсміялася й собі:
"Не зрозумію, друже, далебі!"

Одкрила дзьоб для реготу — і наш
На землю впав і миттю зник мураш.

Так безпідставний, нерозважний сміх
Шага не вартий проти цнот людських.

Невчасний сміх принижує людей
Далеко більш, аніж сльоза з очей.

Шукаючи страждання й самоти,
Як можна спокій у житті знайти?

Старий, нужденний, під'яремний віл
Працює доти, доки стане сил.

Він відпочити зможе лиш тоді,
Коли помре в надмірному труді.

Кохання не жахається мечів.
Закоханих минає долі гнів.

Та місяць мій погас, немов свіча,
І я шукаю сам собі меча.

Хто уникає жертви і страждань,
Той найлютіших гідний катувань.

Від того, що душа моя в вогні,—
Хоч я й безщасний, хороше мені.

Не заважай моїй гіркій журбі.
Облиш мене — навіщо я тобі?"

Коли Меджнун цю повість закінчив,
Схилився батько, заридав без слів.

Вони сиділи мовчки між руїн —
Невтішний батько і безумний син.

І сина батько знов додому взяв,
І сином знову піклуватись став,

А той безумець, з серцем повним мук,
Корився ніжній владі рідних рук.

Так він прожив недовго — два-три дні,
Між друзями, під доглядом рідні,—

Роздер завісу, й повалив стовпи,
І геть подавсь в ущелини й степи.

Він знов карався, мучився, страждав,
Немов не жив, а смерті дожидав.

Коли його п'янив жаги напій,
У Неджд він прямував — у край надій.

В пісках блукав, немов сп'янілий лев,
Немов від спраги спаленілий лев,—

І плакав безпорадно день у день,
І плач його був джерелом пісень,

І люди сходилися звідусіль,
І їх також поймав пекучий біль,

І слухачі, розчулені й сумні,
Розносили його гіркі пісні,

Й закоханих віддалених країв
Збагачував його кохання спів.

Почуття Лейли

Співцям цнотливості — безцінний дар,
В державі звабності могутній цар,—

Семи сяйних небесних сфер намет,
Напоєна вином семи планет,—

Річ заздрості небесної зорі,
Страждання кипарису на зорі,—

Всіх спадкоємиця небесних див,
Чий розум в нардах сьомий хід відкрив,—

Міхраб обожнення і від дитячих літ
Світильня дому й гюлістану цвіт,—

Любові друг, зажура ніжних снів,
Розтратна охоронниця скарбів,—

Окраса дів, одягнених в шовки,—
У щедрості незнана крізь віки,—

Таємний сон і мрія юнаків
І тисячі безумців скорбний спів,—

Лейла в своїй довершеній красі
Вражала всіх — і їй вклонялись всі.

Лілейні перса ніжної Лейли,
Немов дві білі квітки розцвіли,

Мов кипарис, був стан її стрункий,
А фінік уст, немов вино, п'янкий.

В принадному саду вона зросла,
Палила всіх вогнем очей Лейла,

Вклонявсь їй тюрок, а палкий араб
Хилився перед нею, наче раб.

На свій аркан вона ловила всіх,
Але її вловить ніхто не міг.

Як мед — уста, лице її — мов цвіт,
Сабур червоний перед нею зблід.

Віддав їй серце красень не один,
Ждучи лише цілунку навзамін,—

У безмятежності свого чола
Відповідала "бог подасть" Лейла.

Всіх притягав аркан привабних кіс
І відганяв війниць суворих спис.

Та всі ті чари не допомогли —
Скривавилося серце у Лейли.

В задушливій півтемряві завіс
Вона свічею танула від сліз,

Скрадалась потай на високий дах,
До темряви дивилася на шлях,

Меджнуна їй хотілося зустріть,
Хоч би на час, хоч на коротку мить.

Та на дорозі не з'являвся він —
Лиш горем серця залишався він!

За нею стежили підглядачі,
Вона зітхала потай уночі,

А вдень сміялась гірко,— так жила
Під пильним доглядом рідні Лейла

І все вдивлялася у виднокруг,
І все їй снивсь коханий, любий друг.

Вогонь розлуки — та ж таки пітьма,
Ні променя, ні світла в ній нема!

І тільки біля уст свічадо мук
Своїх не відкидало запорук

На теплий подих, на жагу стремлінь,—
Сама ж вона була уже як тінь...

Кому повісти серця біль і жаль?
Завіси знали про її печаль,

А таємницю тільки тінь свічі
Й сусідка, що не спала уночі.

Жінкам приємний веретена спів,
Лежить стріла в сагайдаку царів.

Упало веретено з рук Лейли —
Миліший став для неї звук стріли.

Стрілою в серце вражена Лейла
До веретена взятись не могла.

Не урочистим осяйним вінцем —
Невольницьким прикрашена кільцем,

Лейла, караючись вогнем сумним,
Одним жила і марила одним,—

Вдень і вночі дивилася на шлях,
І виглядала, й ждала вся в сльозах

Того, хто їй на тугу відповість,
Того, хто принесе про друга вість.

Ранковий легіт з Неджду прилітав —
Про вірність він Лейлі розповідав,

А хмарка звідти на легкім крилі
Вологу ніжності несла Лейлі.

Куди б не кидала свій зір Лейла,
До неї пісня звідусюди йшла.

Вертав з базару підліток який —
І про Меджнуна бейт приносив їй,

І в домі батька перехожий гість
Їй віршем подавав про друга вість.

Лейла до віршування мала хист,
Корились вільно їй слова і зміст,

Низалися, мов перли, на разки
В незайманій красі її рядки.

Лейла складала про Меджнуна вірш,—
Він був перлини чистої незгірш.

Меджнун їй відповідь свою складав:
Струмок співав — вогонь відповідав!

Вона писала кров'ю серця лист,
В короткий вірш вкладала довгий зміст

І кидала на шлях з високих стін,—
Так кипарису вість давав ясмин.

Коли листа в пилу знаходив друг,
Він з радості все забував навкруг,

Безумцеві передавав листа,
І спалені Меджнунові вуста

З незайманих невимушених слів
Для милої Лейли складали спів.

Двох солов'їв сп'янілих голоси
Для світу стали втіленням краси.

Луна тих двох тонких шовкових струн
Збудила в сазах гомін інших лун.

І він звучав між гір і між степів,
Як стогін чéнгу, як рубáбу спів.

Співає флейта, тужно ченг бринить,—
Не поривається кохання нить.

Коханців тих вклоняючись красі,
Мутрибами стають довкола всі.

А вороги їх здійняли на глум,—
Лейла й Меджнун ховали в серці сум,

І сльози серця без кінця пливли
З очей Меджнуна і з очей Лейли;

І так у мріях знову рік минув,
І кожен з них на мрію схожий був.

Лейла в саду

В барвистий килим трав вдяглись поля,
Весняним квітом розцвіла земля.

Двокольоровий прапор світ підняв
Троянд червоних і зелених трав.

У зелені бустанів і садів
Гримів, як буря, солов'їний спів.

Коштовні перли впали на луги,
На смарагдові трави й береги.

Гарячою циноброю тюльпан
Оббризкав на світанку свіжий лан.

Полопались бруньки в садах,— навкіл
Терни бриніли, наче вістря стріл.

На землю впали золоті дощі,
В шовки вдяглись трояндові кущі.

Рожеві ненюфари в течію
Без битви зброю кинули свою.

Розкрились гіацинти від тепла,
Троянда їх в обійми прийняла.

Закучерявився бук. Гранату цвіт
Уже зав'язував сочистий плід.

Прокинулись нарциси,— шал весни
Закохані порушив їхні сни.

Під сонячним промінням аргован
Вином розбризкав кров із чорних ран.

В ясминній чашечці, що гналась в ріст,
Шипшина молодий обмила лист.

І навіть грай похмурих чорних гав
Щось з піснею не схоже прокричав.

Стліває в куропатки в серці біль —
На нього горлиця сипнула сіль.

В розлогих вітах вікових дубів
Вже чулось вуркотіння голубів,

А соловей в шаленстві не стихав,
Як одержимий, тьохкав і зітхав.

В такий благословенний час Лейла
З своїми подругами в сад прийшла,

Мов запашний вінок, цвіли вони,
І щебетали круг Лейли вони.

У колі з гуріями схожих дів
Ішла вона під солов'їний спів

По свіжих килимах зелених трав,
Де в затінку троянд струмок дзюрчав,.

Щоб келих запахущого вина
З тюльпаном ніжним випити до дна;

Щоб поруч із трояндою цвісти,
Фіалку і нарцис перемогти;

Щоб під ясу і вигуки вітань
З лугів, гаїв і вод узяти дань.

Та ні, то не троянда і нарцис
Лейлу в саду зворушили до сліз,—

Хотіла в місці потайнім Лейла
Зітхати серцем, спаленим дотла,

Оскаржити сумну любов свою
Й відкрити таємницю солов'ю.

Коли б про друга бідного могла
Почути вість зажурена Лейла,

Не так би обпікав їй душу жар,
Упав би з серця у Лейли тягар.

У пальмовий, у мальовничий гай,
Неначе в створений для гурій рай,

З своїми подругами прибула,
Мов пава виступаючи, Лейла.

Вона з'явилась на квітчастий луг —
І безліч квітів розцвіло навкруг,

А лиш злетів зефір із уст її —
Лілеї розцвіли край течії;

А там, де мила руки в джерелі,
Струнке чинари проросли з землі.

Дів кипарисостанних, молодих
Лунали вигуки, веселий сміх;

Лише Лейла між них була смутна,
Із кола сміху вибігла вона,

Під кипарисом сіла в самоті
На запахущі трави золоті,

І стогін в неї вирвався з грудей,
Мов затужив, заплакав соловей:

"О друже милий, друже вірний мій,
На мене схожий, непокірний мій!

О кипарисе! Скільки терплять мук
Серця гарячі в холоді розлук!

Прибудь, благаю, і з душі, молю,
Вогнем кохання змий тавро жалю!

Побудь зо мною хоч єдину мить —
Он в'яз цвіте, ген кипарис шумить.

Хоч втратив спокій через мене ти,
Хоч одинокий через мене ти,

Але чому хоч раз за довгі дні
Про себе вість ти не подав мені?"

Не змовкла ще луна цих щирих слів,
Як від дороги голос долетів,

Співав мандрівник,— наче вість жива,
Знайшли Лейлу Меджнунові слова:

"Дарма, що ти мій супокій собі без вороття взяла!
Мене надія до воріт твоїх усе життя вела.

Меджнун із серця у журбі жарким потоком кров пролив,—
А ти, що робиш ти тепер, скажи, моє дитя, Лейла?

Меджнун стліває на вогні, він все, що мав в житті, згубив,—
У радощах яких тепер шукає забуття Лейла?

Меджнун блукає по тернах, і серце й ноги зранив він,—
Чи твій колише мрійний сон солодке почуття, Лейла?

Меджнун в риданнях і сльозах в пустелі тане, як свіча,—
Яке ж веселе ти знайшла для себе заняття, Лейла?

Меджнун тавро в душі несе, від горя ізігнувся він,—
В яких садах стріча весну без мук і каяття Лейла?

Меджнун блукає по світах сумним бездольним жебраком,—
Кому ж всміхається тепер, які вдяга плаття́ Лейла?

Меджнун безумцем став з журби, з кохання розум стратив він,—
Відрадний сон його життя минув без вороття, Лейла!"

Так плакала Лейла, той вчувши спів,
Що навіть камінь з туги скам'янів.

А подруга була в Лейли одна,
Все чула й зрозуміла все вона,

Чуття Лейли, її пекучий сум
І поривання безнадійних дум,—

Коли ж вони з прогулянки прийшли,
Все розказала матері Лейли,

А мати розгубилась, наче птах,
Що у мисливця опинивсь в руках,

І думала: "Пущу їй поводи —
Ще більшої діждуся я біди.

Пораджу їй позбутися жалю —
Чи цим її не швидше погублю?"

Так думала вона, і сум дочки
Рвав їй зболіле серце на шматки.

Мов таємничий, дивний скарб, Лейла
За стінами у самоті жила,

Зітхала важко, й грізні почуття,
Як меч судьби, втинали їй життя,

І серце рвалось їй, і розум гас...
Кохаючи, хто не журився з нас?

Ібн-Селам сватає Лейлу

В той день, коли Лейла ходила в сад,
Один юнак із роду бені-са'д,

Що тільки щастя бачив у житті,
Зустрів ту квітку на своїй путі.

Шанований від племені й рідні,
В розкошах він свої провадив дні,

І ціну знав привітливим словам,
І прозивався гідно — Ібн-Селам.

Засліплений світильнею Лейли,
Він став на шлях освідчень і хвали,

Не знаючи, що й втратою скарбів
Не поєднать світильню й шал вітрів.

І він скінчив додому довгу путь,
Поклавши серцем ту зорю здобуть,

Але того на думці він не мав,
Що ще ніхто зірок не обнімав.

Він поспішав, він, мов самум, летів,
Знайшов невдовзі й спорядив сватів,

Що мали посередництвом своїм
Лейлу у шлюбі поєднати з ним.

Він хитрував, згинався в три горби,
Він вимагав і розсипав скарби,

Товар дарив, і молитви творив,
І перекрив щедротами царів.

А сват його, щоб досягти мети,
У душу влазив, як усі свати,

І руки цілував, і гнувсь в уклін,
Чим міг, красуні добивався він.

З надією побачили батьки
У цьому порятунок для дочки

І мовили: "Ми згодні, Ібн-Селам,
Та доведеться зачекати нам,

Бо занедужала весна садів,
Як ми зачуєм знову сміх і спів,

Й засяє знов для нас коханий зір,—
Складем одразу шлюбний договір,

У золоті й перловому вінку
Ми віддамо тобі свою дочку".

Так завдяки розсудливим батькам,
З терпінням заручився Ібн-Селам,

І він погнав у рідний край коня
І став щасливого чекати дня.

Ноуфаль приходить до Меджнуна

В степу Меджнун без певної мети
Блукав, не міг спокою віднайти.

Тікав від долі він шляхом сумним,
І тільки дикі звірі йшли за ним.

Він гнав коня, не шкодував зусиль
І в тисячі страждань прославив біль.

На Неджд, на Неджд його жага вела,
До чистого кохання джерела!

О, як лунав його кохання спів!
Яку гіркоту він душею пив!

Коханці, чуючи його, в журбі
Одежу розривали на собі.

Був чоловік, гартований, як сталь,
Що прозивався гідно — Ноуфаль.

Хоч і м'яке, як віск, він серце мав,
Але в покорі свій народ тримав.

Був на війні, як вихор між дерев,
Газель — в коханні, в гніві — дужий лев.

Володар слави й дорогих скарбів,
Він в кожне серце шлях собі пробив.

Відпочиваючи від втомних справ,
В пустелі дикій Ноуфаль блукав,

Поміж печер, і скель, і тишини
Шукав собі спочинку й дичини.

І раптом перетнув Ноуфалю шлях
Зболілий страдник, весь у пухирях,

Пригноблений ударами судьби,
Беззахисний, без сил для боротьби,

Здичавілий від непоправних бід,—
І хижаки в його ступали слід.

Почав людей питати Ноуфаль —
Йому розповіли про біль і жаль,

Про безум і жагу, про тугу й сум
І про любов пекучу, мов самум.

Замисливсь Ноуфаль в тяжкій журбі
І тую ж мить помислив сам собі:

"Звичайна людяність мені велить
Розрадити його і вдоволить!"

З коня він прудко скочив — був той кінь,
Немов бамбук, стрункий, легкий, як тінь,—

Безумного покликав, привітав
І частувати, і гостити став,

В слова свої уклав весь хист, весь блиск,—
І став Меджнун м'який, неначе віск.

Коли Ноуфаль порозумів, що гість
Через любов свою не п'є, не їсть,

Що він жагою до Лейли стліва,
Що прикрі інші всі йому слова,—

Він говорити тільки про Лейлу
Почав з безумцем, що лежав в пилу,—

І страдник від чутливих щирих слів
Немов воскрес і серцем звеселів,

І стишилась душа його смутна,
І з Ноуфалем випив він вина,

Бо вірив Ноуфалю,— для душі
Потрібні віддані товариші!

Душа його палала, він ридав,
Касиди про Лейлу дзвінкі складав,

Солодкозвучні вірші, як колись,
Із уст його, з душі його лились,

Меджнунові Ноуфаль відповідав,
Немов з руїн будову піднімав:

"В розлуці з світочем, що зник вночі,
Не спопелій, подібно до свічі!

Чи золотом, чи владою в свій час,
А чи мечем я поєднаю вас.

Вона, мов пташка, злине в небозвід,
Але я й там знайду красуні слід.

Хай іскрою сховається в скалу —
Залізом звідти виведу Лейлу.

Покіль її тобі я не віддам,
Спокою я не знатиму і сам!"

Меджнун почувсь, мов птиця на крилі,
І другові вклонився до землі:

"Слова твої — бальзам на мозок мій.
Коли ти, друже, не хитруєш,— дій!

Шаленцеві, що плаче ночі й дні,
Добром Лейлу не віддадуть мені.

Хто б у пісках троянду посадив?
Вона — дитя зорі, я — темний див.

Ні, не для мене створена Лейла —
Я не нап'юся з того джерела.

Помічники у мене вже були,
Але нічого ми не досягли,

Хоч витратили срібло все дотла,—
Вітрила чорні доля підняла!

Мені берешся ти допомогти!
Можливо, й справді чудотворець ти,

Але боюсь, що захват твій мине —
На півшляху покинеш ти мене.

Як покладеш ти край моїй журбі,
Вклонюся я з подякою тобі;

Коли ж слова твої лиш тлін і прах,—
Покинь мене в оцих сипких пісках,

Щоб до своїх я повернувся справ
І що зазнати маю — те зазнав!"

Від скарг Меджнуна і ридань таких
Душею Ноуфаль і сам знеміг,

Схилився над знедоленим отим,
Як вірний друг, як щирий побратим,

І так, підвладний щирим почуттям,
Заприсягнувсь пророком і життям:

"Клянусь, що меч свій і свої скарби,
Всі сили я віддам для боротьби!

Не їстиму й не буду знати сну,
Покіль сповна мети не осягну.

Але не зв'язуй по руках мене —
Покинь своє карання навісне.

Чекай спокійно й слово дай тверде,
Що безум знов тебе не обпаде.

Дай відпочинок власному вогню,
А я залізну браму відчиню!"

Меджнун, побачивши такий напій,
У ньому визнав порятунок свій,

Повірив Ноуфалевим словам,
Його не гнав, не шаленів і сам

І вогнище своїх палких бажань
Залив на час водою сподівань.

Він в Ноуфалів стан конем помчав,
Біля Ноуфаля власним станом став;

Сходив у лазню, де не був давно;
Одягся гарно, їв і пив вино;

І вив'язав за звичаєм чалму,
І знову підкорився руд йому;

В піснях, як сонце, зорі і росу,
Прославив він коханої красу.

Ноуфаль Меджнуна щиро полюбив,
Добром дарив, не шкодував скарбів,—

Одягнений коштовно й до ладу,
Меджнун ожив, змінився на виду,

Лице зарожевіло, зжовкле з мук,
І випрямився стан, немов бамбук;

Для нього ранок знов долав пітьму,
І сонце знов всміхалося йому,

І простилавсь зелений килим трав,
І чашу кущ троянди піднімав.

Меджнун у рівновазі тихих днів
На раді розуму в думках зміцнів.

Ноуфаль, великодушний щирий друг,
Звільнив його від мук і осоруг,

Він лиш його в своєму серці мав
І лиш за нього келих піднімав.

Так в радощах, не звіданих давно,
Три місяці вони пили вино.

Меджнун докоряє Ноуфалю

Лилось міцне вино, минали дні,
Лунали й не кінчалися пісні,

Та все ж Меджнун душею не затих,
І Ноуфаль діждався скарг палких:

"Ти, що зостався при своїх словах,
На вітер зради кинувши мій прах!

Де здійснення моїх надій і снів?
Ти й половини клятви не здійснив!

Ти взяв мій мед, пустельний мій ясмин,
А що за них я маю навзамін?

Ти сон мій знищив, спокій одібрав,
На нетерпіння, мов на смерть, скарав!

Мені ти присягавсь, як друг і брат,
Але чи зменшилось у мене втрат?

Сто ран мені словами ти завдав —
Про ліки для душі і не згадав!

Урвавсь терпець, мій розум на межі,—
Я гину, Ноуфаль, допоможи!

Вогонь — кохання, а полова — я.
Не бачу здійснень твого слова я.

Чи це сумісне з дружнім почуттям?
Допомагають друзі краще нам!

Слова невірні йдуть за півціни,
Не гідні мужа й воїна вони.

Покинь мене чи дружбу доведи,—
Я прагну знов цілющої води!

Напитись дай мені із джерела,
Дай скарб оселі, спаленій дотла.

Мене з моїм коханням поєднай
Або безумцем знов мене вважай,—

Верни мені Лейлу, мій рай, мій цвіт,
Чи згине все — і я, й життя, і світ!"

Битва Ноуфаля з племенем Лейли

Тих скарг відчувши непоборний тиск,
Розтанув серцем Ноуфаль, як віск,

В обуренні бурнус зірвав з плеча,
Вдянув кольчугу, вихопив меча,

Сто воїнів — добірну рать свою,—
Легких в сідлі, досвідчених в бою,

Свій розгорнувши стяг, вперед повів,
Мов чорний лев, мов непоборний див.

Як у ворожу землю рать прийшла,
Він вислав до шатрів Лейли посла:

"Ось я і військо, схоже на вогонь!
Ми стоїмо, закуті в грізну бронь.

Віддайте нам свою Лейлу добром
Або ж я кину військо напролом,

Всіх подолаю і повергну ниць —
І дві зорі з'єднаю силоміць!

Тоді оспраглий розцвіте засів
Й віддячиться тому, хто грунт зросив".

І повернувсь посол у табір свій,
Розбився дружби дорогий сулій

Об відповідь: "Ти вихопив меча!
Лице Лейли — зоря, а не кульча!

Ніхто ще з неба не знімав зорі,
То й ти у цій не переможеш грі.

Не віддамо Лейлу поріддю тьми!
Меча твого не боїмося ми".

Хіть-нехіть Ноуфалю посланець
Переказав ворожий рішенець.

"Скажи їм знов,— розгнівавсь Ноуфаль,—
Меч у бою не думає про жаль,

Сталь креше іскри, на ворожу рать
Хайуни прудконогі хутко мчать.

Нехай вони впокоряться цю ж мить,—
Морської хвилі їм не зупинить!"

І знов до ворогів подавсь гонець,
Але новий ворожий рішенець

Знов Ноуфаля не задовольнив,
Вогнем пробивсь йому до серця гнів,—

Мечі із піхов мужі здобули,
Як леви, рушили на рід Лейли,

Та вояки на огирях баских
Стрімкою лавою зустріли їх

І грізні, наче блискавки вночі,
На левів здійняли свої мечі!

Заколихались хвилі людських лав,
Хропіли коні, крик і зойк лунав,

Безжальний меч на спраглу землю нив,
Неначе з чаші, першу кров пролив.

Літає птаство тополевих стріл,
Лягають вояки в кривавий пил,

Січуть мечі, виблискують клинки,—
Уже упали з коней ватажки,

Арабів рев і бойова яса
До місяця здіймались в небеса.

Від блискавиць, що били без завад,
І в камені не рятувавсь булат.

Злітав грози й покари грізний спис,
І ворог ворога душив і тис.

Лютують чорні леви, в'ється пил,
А білі диви не втрачають сил.

Відважний вершник в битву поспіша,
Але в Меджнуна колеться душа.

Боєць жене коня у битви вир —
Меджнун уклінно молиться про мир.

Боєць вражає ворога мечем —
Меджнун себе разить гірким жалем.

Ридав Меджнун, лякаючи бійців,
До миру закликаючи бійців.

Коли б не сором, зма́рив би Меджнун,
На власне військо вдарив би Меджнун.

Коли б ворожих не боявся кпин,
Із власним військом радо бився б він.

Коли б не пік його ворожий сміх,
Стинав би голови братів своїх.

Коли б спромога в Меджнуна була,
У друзів лучила б його стріла.

Коли б корилася йому рука,
Убив би він свого захисника.

Своїх не залишаючи рядів,
Він перемогам ворога радів;

Тут гинули його товариші,
А він за ворога моливсь в душі.

Бійцеві ворог голову стинав,
А він убивці руку цілував!

Скеровуючи спис у ворогів,
Не їм, не їм поразки він хотів,

Бо лиш звитяжили його бійці —
Не міг він лука й стріл втримать в руці;

Коли ж перемагав Лейли загін,
Од радості, мов лев, підводивсь він!

Сказав йому один боєць і друг:
"Мов колесо ганяєш ти навкруг!

Ми задля тебе жертвуєм життям,
А ти допомагаєш ворогам!"

Меджнун сказав: "На меч нема надій,
Коли моя кохана — ворог мій!

Із ворогами битви не страшні,
А з милою — як битися мені?

Ми загибаємо в бою від ран,
Але любов нам сяє крізь туман.

За мого друга б'ється ворог мій...
Хто ж друг мені — збагни і зрозумій?

Віддав своє коханій серце я,
Де б'ється серце — там душа моя.

За милу вмерти — в цім життя моє.
Кохає той, хто душу віддає.

Я душу їй віддав на вічні дні,—
То що до ваших скорбних душ мені!"

В цей час на полі бою Ноуфаль,
Мов п'яний слон, топтав, забувши жаль.

Тонку стрілу пускаючи в політ,
Своїм ударом сотрясав він світ;

З'являвсь — і голови злітали в пил,
І меч точив струмками кров із тіл.

Уже скінчився день, невже й вночі
Щербити воїнам свої мечі?

Коли яскравий день примерх і зблід
І тьмою вкрився синій небовид,

Коли прийшла чорноволоса ніч
І дневі голову зітнула з пліч,—

Спинили битву вороги страшну
Й на полі бою обляглись для сну.

Минула ніч — спочину зодіак,
Нового ранку засміявсь Зохак,

І зміями Зохака у руці
Відчули знов списи меткі бійці.

До табору захисників Лейли
Нові загони свіжі прибули,

Мов хмара, воїни укрили діл,
В озброєнні списів, мечів і стріл.

Ноуфаль порозумів, що тільки мир
Тепер залагодити може спір,—

Він вирядив до ворога послів
Й такі слова сказати їм звелів:

"Хай змовкне меч! Ні слова про війну!:
Я злагодою сватання почну.

Я родичам звабливої Лейли,
Щоб за Меджнуна пері віддали,

Не вдаючись тепер до боротьби,
Віддам з моїх скарбниць усі скарби.

Коли б це сватання ваш рід схвалив,
І ми сп'яніли б від солодких слів,

Коли немає цукру задля нас,—
На оцет годі витрачати час,

Бо що і як полагодять мечі,
Коли не дійдуть згоди діячі?"

Меджнун знов докоряє Ноуфалю

Меджнун, почувши вість про згоду й мир,
Накинувся, немов підбитий звір,

На Ноуфаля, мужнього бійця:
"Так ти з'єднав залюблені серця?

Коли перемогти нема надій —
Чи варто нам розпочинати бій?

Невже для миру військо ти зібрав?
Меч вихопив і в піхви заховав!

Кого ти полонив, кого злякав?
Де пері та, що ти мені шукав?

Даремно мчав твій кінь, як ураган,
Даремно в пустку кидав ти аркан!

Укласти мир — оце ти тільки й міг,
Кого ж, як не мене, ти переміг?

Був з примусу мій друг між ворогів —
Ти ворогом мені його зробив.

Ті двері, що коханням я б відкрив,
Ти заложив на тисячу замків.

Доволі з мене дружніх запорук,
Моє майбутнє зруйнував мій друг.

Ну що ж, відколи ця стоїть земля,
Кінь завжди побиває короля.

І той чабан, що вівці випаса,
Стріляє в вовка, а влучає в пса.

Ти сіяв щедро, де ж твої жнива?
Були слова й зосталися слова!"

В гірких словах почувши тугу й гнів,
Образи Ноуфаль не затаїв.

"Не досить війська я для битви мав —
І з ворогом підступно мир уклав,

У тому не вбачаючи вини;
Я не відмовивсь, друже, від війни.

Ні, я не шкодуватиму зусиль,
Я скличу грізне військо звідусіль

І не змирюсь, покіль мечем мій гнів
Твоїх не упокорить ворогів!"

І від Медіни до Багдада враз
Від Ноуфаля полетів наказ,—

Він готувався вдень, не спав вночі,
Поклав надію на важкі мечі

І, з військом ставши між високих гір,
Для приятеля знов порушив мир.

Друга битва Ноуфаля

Півнеба обложили прапори.
Стрімка вершина Букубейс-гори

Од землетрусу впала — це до лав
Ноуфаль хоробре військо лаштував.

А вороги, почувши клич біди,
Ставали теж у бойові ряди,

І племені ворожого водій,
Що з вежі приглядався до подій,

Побачив степ в кинджалах і мечах —
І світ йому потьмарився в очах!

Від реву сурм, від вигуків бійців
Здригаються серця в тілах мерців.

Не дозволяє розум кров пролить,
А честь на битву знову йти велить.

Кров пролилась на степові горби —
Поток змиває вікові скарби!

Зійшлись загони — сонце вкрила мла,
Вгрузає меч в напружені тіла,

В пісках, зволожених річками сліз,
Кривавник-каріоль в той день проріс.

В живому серці сором вже зотлів,
Вже меч стидався зрубаних голів,

Та Ноуфаль, скривавлений, в пилу,
Як велетень, удрузк трощив скалу,

Немов дракон, з'являвся — меч злітав,
А він убитого конем топтав;

Один удар — і ворог в землю вгруз,
Хоч був міцний, немов гора Альбурз.

Так вирували шал і лють бійців,
Що з тронів стали труни для мерців!

Коли народи у супрязі йдуть,—
Зі скель на ниви воду приведуть,

Але незлагода породить зло
І висушить найглибше джерело.

То був щасливий день — дались взнаки
Бійцям Лейли Ноуфаля вояки!

До Ноуфаля в розпачі прийшли
Старшини й шейхи племені Лейли

І цілували ніг його сліди:
"О судія, правдиво розсуди!

Ти ворога звитяжив і розбив,—
Вважай за мертвих нас, твоїх рабів!

На безоружних не здіймай війни
І руку миру бранцям простягни.

Спинити суд страшний приходить час,
Бо й в небі суд страшний чекає нас.

Коли ідуть на тебе вороги,
Ти мусиш нищити їх до ноги,

А ми ж покидали свої щити,—
Чи й безоружних нищитимеш ти?

Докіль ми будем чути мову стріл,
І лити кров, і падати без сил?"

Ці скарги втишили звитяжця гнів,
І він сказав: "Покару я спинив,

Не буде крові — тільки цюю ж мить
До мене наречену приведіть!"

І горем знищений упав у прах
Красуні батько, як підбитий птах:

"Ти, що мечем поєднуєш серця,
Єдино гідний слави і вінця!

Ось я перед тобою на землі,
Згляньсь, переможче, на мої жалі!

На глум людський себе віддав я сам,
Сам винний, що ім'я мені — аджам!

Вся кров, що пролилась в ці дні сумні,
Лежить важким прокльоном на мені.

За гріх тяжкий, за кров моїх братів
Я спаленіти б на вогні хотів!

Коли б мою дочку ти повелів
Віддать послідньому з твоїх рабів,

Я без вагань тобі скорився би враз
І виконав би радо твій наказ.

Коли б Лейлу — журбу моїх безсонь —
Ти, мов алое, кинув у вогонь,

Коли б в колодязь ти її жбурнув
Чи то мечем надвоє розітнув,—

Я б покорився, й слова б не прорік,
І вірно б слугував тобі свій вік!

Але дитя віддать поріддю згуб,
Кому кайдани личать, а не шлюб?

Не здійсниться єднання світла й тьми,
Не змиримо вогню і хмизу ми.

Меджнунів розум полонила тьма,
В безумного майбутності нема,

Без тями він блукає по степах,
В захланності своїй згубивши шлях,

Всіх зневажає він і все клене,
Ганьбою він укриє і мене!

Людині благородній честь велить
Своє ім'я і гідність боронить,

А вже немає вітру в цій землі,
Що глуму не приніс моїй Лейлі.

Коли ти певно вирок свій прорік,
То цим мене занеславиш ти навік.

Щасливіший, кого поглинув змій,
Ніж той, хто у ганьбі лишивсь живий!

Коли мені даєш ти вільну путь,
То й сам на віки вічні вільний будь,

А коли ні, я не схилю чола,
Заприсягаюся — помре Лейла,

Я голову дочці зрубаю сам
І кину в пащу безпритульним псам,—

Нехай в пилу її пожруть вони,
Лиху причину миру і війни".

На батьків жаль, на цей пекучий сум,
Ноуфаль приборкав почуттів самум,

Суворий воїн призабув свій гнів,
Старого батька він з землі підвів:

"Хоч ось стоять за мною вояки,
Та я добром прошу в тебе дочки,

Не буду силою тебе хилить,
Роби лиш так, як серце повелить.

Присилувана жінка — хліб черствий,
Гірка халва, а не п'янкий напій,—

Хоч я для друга рушив на борню,
Й для нього я наруги не вчиню".

І Ноуфалів почет весь і двір
Також обстоювали дружбу й мир:

"Хто втратив розум, той безумцем став.
Хто честь поправ, той сам себе скарав.

Хто пристрасть взяв поводирем своїм,
Господарем не ввійде в шлюбний дім.

Рятунок дай йому і щастя дай —
Він власне щастя поруйнує вкрай.

Коли ти в бій за нього нас послав,
Він перемоги ворогам бажав.

Заради нього ми зламали мир,
А він гукав нам у лице такбир!

Несповна розуму, здається, він,—
То плаче він, а то сміється він.

В поєднанні двох спалених сердець
Завжди заховано лихий кінець.

Не тільки їх лиха недоля жде,
Але й на тебе сором упаде.

Покинь безумного, є честь у нас,
І в ній єдиний твій дороговказ".

Ноуфаль пораду щиро зрозумів
І військо звідти геть своє повів,

Але Меджнун не міг зректись Лейли —
Йому удару в серце завдали,

І він прийшов у Ноуфалів стан,
Клекочучи од гніву, як вулкан:

"О ти, що не жалів для друга слів,
А справжнім ділом дружби не довів!

Коли вже день ішов мені навстріч,
Мене ти кинув в безнадійну ніч.

В мисливця випурхнула дичина!
Ти поміч обіцяв,— а де вона?

Ти до води оспраглого привів,
Та в пекло кинув — спраги не втолив!

Мед розчинив ти у п'янкім вині,
Солодкого ж питва не дав мені.

Сидів я за столом пахущих страв,
А ти мене, як муху, геть прогнав.

Раз мусила вузлом скінчитись нить,
Було б тобі й бавовни не садить!"

І він від Ноуфаля в степ помчав,
Немов його шалений вихор гнав.

Ноуфаль шукав його по всіх шляхах,
Але Меджнун мов згинув у пісках.

Печаль безумного, і жаль, і гнів
Лише тепер Ноуфаль порозумів.

Меджнун звільняє сарни

Коли, не злікувавши серця ран,
Меджнун покинув Ноуфалів стан,

Помчав він по пісках і поміж скель
У прірву сонцем спалених пустель.

Безумний жаль Меджнуна поривав,
Про віроломство друга він співав,

На долю скаржився в гірких піснях...
Гула пустеля. Не кінчався шлях.

Крізь сльози, що лилися з-під повік,
Меджнун сільце побачив зоддалік.

Пустельних хащів милі пожильці,
Заплуталися лані в тім сільці,

І вже до них зближався звіролов,
Щоб кров пролити — безневинну кров.

Меджнуна охопили жаль і гнів,
Мисливця він словами зупинив:

"Згадай про давній звичай, що велить
Тобі із гостем здобич поділить!

Ти хочеш жити? Хочуть і вони!
Створінням вільним волю поверни.

Не убивай безвинного єства,—
І серце є в них, і душа жива.

О полохливі очі й ніжний стан!
"Не гнівайся на них" — велить коран.

Невже, про жаль забувши і про гріх,
Тобі дозволить серце вбити їх?

Будь вищий від нелюдяних бажань,
Найбільший гріх у світі — вбити лань!

В її очах — кохання і весна,
На милу схожа поглядом вона,

Заради днів щасливої весни
І милої очей її звільни!

Цій гордій шийці рівної нема,
Не для ножа вона й не для ярма!

Чи бачив ти таку красу раніш?
Невже ти покладеш її під ніж?

Ці чорні очі ніжністю зігрій,
Гріх їм зотліти у землі сирій.

А білі груди — о, невже їх теж
Ти на вогонь пектися покладеш?

А ніжні ноги, мов стрункий бамбук,
Повір — вони не створені для мук!

Коли ти серцем не затявсь на злі,
Не кидай лані на хребет землі!"

Від повних болю цих благальних слів
Здивований мисливець скам'янів.

"Я догодив би з радістю тобі,
Коли б не мав родини на горбі!

Сьогодні здобич є в моїм сільці,
А часом жду я цілі місяці;

Скажи, чи до краси мені тоді,
Коли живу я у тяжкій нужді?

Ти маєш жаль до ланей? То не плач —
Купи у мене їх, бо ти ж багач".

Меджнунові мисливець уклонивсь,
Безумець легко із сідла схопивсь,

Мисливцеві віддав коня ту ж мить,
Бо він не мав чим іншим заплатить,

Він з ланями зоставсь, а вдалині
Уже зникав мисливець на коні.

Не з жалості, що в серці свому мав,
Безумець ланям очі цілував,

Хоч то й не очі милої були —
Була журба в них, як в очах Лейли.

З молитвою Меджнун сільце розбив
І бідні сотворіння повільнив,

І з ними в степ подався, сам як лань,
З грудьми надірваними від ридань.

Поміж сипких блукаючи пісків,
Меджнун спалав, на пар перекипів,

Зотлів душею на палких вітрах,
Порвав одежі шовк на чагарях.

Вбиралась ніч у чорне піткання,
Приховувало сонце пряжу дня,—

Втрачав безумець лік ночей і днів,
Конав з кохання до Лейли, марнів,

Зчорнів від горя, випалився і схуд,
Що вже не міг його впізнати люд.

Задушливих ночей важка пітьма.
Вузька дорога — їй кінця нема.

Мов ящірка, ховався на ніч він
В якійсь норі, в печері між руїн.

Котились перли з-під його повік,
У горлі застрявав болючий крик.

Його вогонь пекельний тлив і гриз,
Немов на вогнищі зотлілий хмиз.

І сон не йшов безумцеві до віч,
І лист його життя зчорнів, як ніч.

Розмова Меджнуна з вороном

Коли благословилося на світ
І пазолоттю вкрився небозвід,

А жовтої троянди сміх розцвівсь
І в синяві з червоним пасмом зливсь,

Меджнун, мов цвіт зів'ялий на вітрах,
Слізьми кропив важкий пустельний шлях.

Він гнав свого човна в журбі й біді
По ріках сліз, як по гіркій воді.

Спалило сонце синю височінь,—
В пустелі вигорілій, мов черінь,

Під деревом, що слало тінь легку,
Меджнун спочити сів у холодку.

Подібно до прозористого скла,
У затінку дерев вода текла,

І похилялась до води трава,
Зелена й запахуща, лугова.

Меджнуна неугавний жар палив,
Він спрагу біля джерела втолив

І відпочив душею від терзань,
Від сліз гірких і марних запитань.

Поклавшись на шовки зелених трав,
Він дерево чудовне споглядав

І враз побачив — на його гілках
Сидить вогненноокий ворон-птах.

Побачивши його, помислив він,
Що з вороном у нього шлях один,

І вимовив: "Душею білий ти,
Як міг ти чорні шати одягти?

Чому твій колір — ніч? Де ж сяйво днів?
З якої ти печалі почорнів?

Адже це я самітний, а не ти,—
Чому ж вдягнув ти колір самоти?

Якщо ти серцем також спаленів,
Чому боїшся ти моїх вогнів?

Чому ти геть летиш, легкий, як пил,
Від того, хто в степу упав без сил?

Чи, може, ти хатиб — читець хутби —
І вдягся в чорне з вироку судьби?

А може, ти невольник, чорний раб,
У котрого в руці дзвінкий рубаб?

Коли я — шах, то ти — мій балдахін,
То як же може буть не чорним він?

Полинь туди, де в самоті мій друг,
Скажи, що я один, що тьма навкруг,

Що я загину на моїй путі
В оцій спустошеності й самоті!

Ти кажеш: "Я тобі допоможу!"
Але я скоро перейду межу,

І мрію запальну, й мою любов
Укриє небуття важкий покров;

Коли не бачать очі вже мети,
Як можуть ліки нам допомогти?

Коли життя ягняті вовк втина,
Чи допоможе лемент чабана?

Байдуже, з чого мур ти змурував,
Коли потік підмурок зруйнував.

Коли засіви спалено давно,
Чи піде дощ, чи ні — вже все одно!"

Так той зухвалець скаржився й ридав,
А птах на нього з гілки поглядав,

Коли ж слова завмерли на устах,
Ударив крилами похмурий птах.

Меджнун почув його захриплий крик
І вже в лихій пустелі ворон зник.

І чорні крила розпростерла ніч,
Кажан прокинувсь, і заплакав сич,

І, наче очі ворога, вгорі
Засяяли небесні ліхтарі.

Упав Меджнун в задушливу пітьму,
Мов очі ворон виклював йому,

І до світання зотлівав вночі,
Подібно до повільної свічі...

Стара жебрачка веде Меджнуна
до шатра Лейли

Коли на обрії мандрівний диск
Розлив гарячий і сліпучий блиск,

Розквітли щирі очі, наче цвіт,
Немов нічний яскравий самоцвіт.

Всі сльози серця виливши вночі,
Меджнун, немов метелик до свічі,

З лихих пісків, що душу облягли,
Подався до коханої Лейли.

Біля її шатра несамохіть
До серця руку він приклав на мить,

Відчувши в грудях болісне биття,
Як мрець, що повертає до життя.

З'явилась жінка тут, стара й страшна,
Вела безумця на цепу вона.

Безумець той кайданами гримів,
Біди своєї мов не розумів.

Побачив їх Меджнун, і заволав,
І так ту жінку богом заклинав:

"Нещасний цей, чому в кайданах він?
З яких країв прийшов незнаних він?"

Сказала жінка: "Коли хочеш знать,
Не в'язень цей безумець і не тать.

Аж ось в біді до чого я дійшла:
Безумця налигала, як вола,

І, щоб здолати злидні та біду,
Лиш засвітає — в жебри з ним іду.

Буває день, але не кожен з днів,
Ми назбираєм жменьку-дві харчів;

Від нього я нічого не втаю,
Мені — моє, йому — його даю,

Ні крихти не лишається між нас,
Отак ми і харчуємось весь час".

Меджнун старій одразу ж в ноги впав
І в розпачі страхітнім проволав:

"Від цих заліз нещасного звільни,
Мені належать, не йому, вони,

Бо збожеволів од кохання — я,
Кайданів вартий і страждання — я!

Налиганий, у скруті і ганьбі,
Слухняно я коритимусь тобі.

Народ тут добрий, щедро подає,
Що ми здобудемо — усе твоє!"

З надією на більші бариші,
Вона взяла його в товариші,

З безумця поскидала ланцюги,
Колодку, й цеп, і драні бесаги,

Усе те на Меджнуна натягла
І зразу ж за собою повела.

А він, радіючи з понóвних мук,
Під навісний кайданів брязк і грюк,

Зближаючись щоразу до шатрів,
Немов сп'янілий, вірші говорив,

Гукав Лейлу, співав, і танцював,
І лиш нових ударів зазнавав.

По довгих днях блукань вони пройшли
У селище коханої Лейли.

Нова надія — і журба нова!
Схилився до землі, як та трава,

І заридав Меджнун,— немов потік,
Котились сльози рясно з-під повік.

Меджнун об землю головою бивсь:
"Без тебе на ніщо я перевівсь!

Так, я перед тобою завинив —
Ось на кайдани щастя я змінив.

Глянь, як терплю судьби удари я,
Але радий з твоєї кари я!

Коли за те, що я погруз у злі,
Нема мені прощення на землі,

То поклади моїм стражданням край,
Свого раба, як знаєш, покарай!

Ти виграла, а я програв свій бій,
Ти владарка — я полонений твій.

Якщо тобі я боляче зробив —
Одним ударом і себе убив.

Коли тяжкий вчинив я вчора гріх —
Сьогодні вартий я страждань тяжких.

Карай мене, але не зневажай,
Коли убити маєш — убивай!"

І він схопився, коли це сказав,
Кайдани, наче нитку, розірвав,

Страждань і мук нових злякався він,
І в гори від людей подався він.

Його знайшли — і весь побачив рід,
Чого їм бачити було не слід.

У водоверті цих сумних подій
Не залишалось у батьків надій,

Що можна до життя вернути прах,—
Вони Меджнуна кинули в горах,

А він не виривався з кабали,
Усе забув, крім імені Лейли,

Усіх боявся, від усіх тікав
І падав там, де сон його спіткав.

Батько віддає Лейлу
Ібн-Селамові

Що Ноуфаля рать перемогла,
У той же день довідалась Лейла.

В чалмі, надітій з радості навкіс,
Вернувся батько й звістку їй приніс.

Себе він перевершив в похвальбі
І перемогу приписав собі.

"На старість я недурно в бій ходив,—
Тепер покине нас безумний див!

Зачаклував його я, назавжди
З тобою позбулися ми біди.

"Дай спокій людям, май у серці жаль",
Меджнунові порадив Ноуфаль,

І вирішив змиритись син гріха —
На тебе більше він не зазіха".

Від цих нещадних, безсердечних слів
Лейла відчула в серці горе й гнів,

Але напруженням тяжких зусиль
Гіркий від батька притаїла біль.

А як подався він з шатра, Лейла
Пекучих сліз потоки пролила,

Так скаржилась, так плакала без сил,
Що на сипких шляхах прибила пил.

Хто зрозуміє скруту й сум Лейли?
Де друг — сумних розрада дум Лейли?

В затворництві, під наглядом рідні,
Повільно для Лейли минали дні,

Тим часом прославляли навкруги
Її красу і друзі, й вороги.

Шляхетні наречені звідусіль
Шукали, не шкодуючи зусиль,

Ціною всіх скарбів, багатії,
Її краси і ніжності її.

З'явилось безліч балакучих свах,—
З медоточивим словом на устах

Вони трималися за паланкін,
Найкращу прославляючи з перлин.

Дорожчу від уславлених скарбів,
Перлину батько в схованці таїв.

На людях усміхаючись, Лейла
На самоті напій журби пила,

Удень сміялась і, як віск свічі,
Повільно тліла й танула вночі,—

Так для спокою роду і сім'ї
Вона ховала почуття свої.

Зійшлись на шлюбний торг з усіх кінців
Біля шатра Лейли сто покупців.

Коли про те довідавсь Ібн-Селам,
Він вирішив не гаятись і сам,—

Для сватання прибув, а не для гри,
За ним весільні дорогі дари

Ніс на горбах верблюдів караван:
Харвари цукру, амбри безліч ман,

В торбинках мускус, яхонт і рубін,
Небачені скарби гірських глибин,

Легкі серпанки, шалі, та хустки,
І золоту парчу, й важкі шовки.

Вів Ібн-Селам найкращих басунів
З своїх дорогоцінних табунів,

Тим золотом, за котре в битвах мруть,
Він вистилав перед собою путь,

І сила щедрості допомогла
Йому зросить пісок того житла.

З дороги відпочивши кілька днів,
Він справу починати повелів.

Був сват його балакуном таким,
Що камінь перед ним робивсь м'яким,—

Пустивши в хід дари, брехню і льсту,
Він будь-що-будь, а здобував мету.

З дарами, що постачив Рум і Чін,
Той сват меткий з'явився на поклін

До скарбника й віддав йому дари —
І це було лише початком гри,

Де правили до скарбу за ключа
І льстиве слово, й дорога парча.

"З обличчям лева славний бойовник,
Чоло арабів, війська захисник,

Владар підданців і владика цнот,
Що в величі тримає свій клейнот,

За тебе радо кров свою проллє
І золото тобі віддасть своє,—

Схились до Ібн-Селамових благань
І вільний будь від інших домагань!"

Так довго сват нанизував слова,
Що в батька закрутилась голова,—

Як він навколо справи не кружляв,
Але підлесника не подолав,

Погодився на шлюб і тим навік
Свою дочку драконові прирік.

Світання завітало — і Лейла
Джемшида чашу в руки узяла.

Підбилось сонце, ранок запалав,
Весільні килими навкруг поклав;

В оздобах шлюбні гості прибули,
Підвівся батько милої Лейли

І нареченого, що тим радів,
В шатрі на чільне місце посадив,—

Від серця дбав, щоб все було як слід,
Щоб вдовольнити і гостей, і рід.

Коли уклали шлюбний договір,
Все загуло, мов сколихнувся вир,

Свій і чужий на учті звеселивсь —
Тут дощ диргемів на юрбу проливсь.

До шлюбного покою пропливла
По стежці з цукру й крижанців Лейла,—

Ніхто не знав її гірких думок;
Немов алое запашний димок,

Її зітхання одпливали в вись,
І сльози із очей її лились.

У шлюбну ніч світильник не погас.
Минула ніч. Настав від'їзду час.

Не Ібн-Селамові судився напій,
Розбився біля уст його сулій.

Як не вколотись, ставши на стерню,
Не опектись, узявши в рот вогню?

Хто на свій рід зухвало постає,
Втрачає гідність і єство своє.

Як в палець вжалила тебе змія,—
Одріж його, бо в ньому смерть твоя.

Є лад і не́лад у житті людей,
Любов і смерть є на путі людей.

Було в Лейли і світло для душі —
Вона ж і злом розквітла для душі.

Ібн-Селам приводить Лейлу в свій дім

Підбилось сонце на блакитний пруг
І сяйвом залило квітчастий луг;

Прокинувсь Ібн-Селам в своїм житлі
І кеджаве́ приготував Лейлі,—

Вона ввійшла в закритий паланкін,
І в путь з шанобою подався він.

Він їй вінець і все, чим лиш владав,
Всю владу над добром і злом віддав.

Приборкував гарячий крові тиск,
Щоб стриманістю пом'якшити віск.

Коли дозріти час прийшов плодам,
За фініком потягся Ібн-Селам,—

Та не йому судилась щедра дань!
Не похилилась пальма від страждань,

Свої скарби й щедроти берегла
Від зазіхань набридливих Лейла.

"Коли ти вдруге зважишся на чин,
То тим лише прискориш свій загин!

Клянусь творцем, владикою владик,
Що сотворив мою красу,— повік

Не вдовольню твоїх бажань, хоча
Й загинуть мала б від твого меча!"

Враз Ібн-Селам з цих заповзятих слів
Примарність мрій своїх порозумів,

Упевнився Ібн-Селам — надій нема,
Світильник — іншому, йому — пітьма.

Хоч він свої бажання переміг,
Але не думать про Лейлу не міг,—

В дні споглядання й невимовних мук
Своє він серце їй віддав до рук.

І він сказав собі: "Нехай весь вік
Дивитимусь на неї зоддалік,

Все ж споглядання не таке страшне,
Аніж вона покинула б мене!"

Він довго приглядався до Лейли
І гаряче зблагався до Лейли:

"О, не зникай, лишайся при мені —
То й це мої наповнить щастям дні!"

І злагода між ними стала й мир,
Він не чинив Лейлі наперекір.

Лейла щодня виходила на шлях,
Чекала і журилася в сльозах:

Хоч би вітрець, хоч би незнаний гість
Від друга щирого приніс їй вість!

Так сподівалась милого вона,
Так болем повнилась душа смутна,

Так сльози, не ховаючись, лила
Розлучена, засмучена Лейла,

Що таємниця сліз її гірких —
Її любов одкрилася для всіх.

Душа палала, страх із серця зник.
Що батько їй і що їй чоловік!

Як їй було боятися, коли
За золото кохання продали?

Меджнун довідується про шлюб Лейли

Меджнун із серцем, спаленим дотла,
Мов пожилець згорілого села,

Блукаючи без місця й без мети,
Зітхав в сумних кайданах самоти.

Сни про Лейлу, легкі, як вітер, сни,
Були для нього леготом весни,

Той легіт ніжності, той вітер снів
Безщасного гірким вином п'янив.

Меджнун, немов повержений бичем,
Упав під мугиляновим кущем,—

У безумі своєму з давніх днів
Не відрізняв він квітів од тернів.

Тінь вершника зненацька й спроквола
Меджнуна, мов змія, переповзла,

І вершник верблюдиці поводи
Напнув, уздрівши обранця біди,

І, наче у людській подобі див,
Страшним Меджнуна риком розбудив:

"Ти, що в житті блукаєш без мети,
Вклоняючись кумирові, гей ти!

Кохаєш ти й караєшся дарма,
Адже в коханні вірності нема.

У тьмі блукаєш ти, живеш у сні,
А друг твій розкошує вдалині!

Ти осуд сам собі обрав тяжкий,—
Вже краще самота, ніж друг такий!

Краса, якій ти серце віддаєш,
Якій душею вірний ти без меж,

Вона твій потаємний лиходій,—
На неї більш не покладай надій,

Вона на муку віддала тебе,
Забула й зрадила Лейла тебе,

А ти їй віриш і тепер, коли
Твою невірну заміж віддали.

Вона до тебе щире почуття
Забула задля шлюбного життя!

Вона зливає з ним уста в уста,
А твій приділок — вічна самота.

Вона в обіймах розкошує з ним,
А ти від горя свій покинув дім.

Ну що тобі до неї? Сліз не лий!
Кохання чашу об скалу розбий!

Вона не згадує — і ти забудь,
Ти вірний був, віднині вільний будь.

Чи тисячі жінок, а чи одна —
Всім їхнім обіцянкам гріш ціна.

Хотіли вірність приписать жінкам,
Аж тут у писаря зламавсь калям.

У тебе жінка висить на горбі,
Покіль не знайде іншого собі.

Шаги нової шал п'ючи до дна,
Про тебе вже не згадує вона.

Жінки в коханні — наші вороги,
Відомий їм лише закон жаги.

Нещирістю обурюють жінки,—
Бажаючи, обдурюють жінки.

Через жінок страждали ми не раз,
Про інших їхня вірність — не про нас.

Жінки, хоч зброя в них лиш морг та кив,
Підступніші за нас, чоловіків.

В душі — тиранка, з вигляду — раба,
Одверто — мир, а потай — боротьба,

Зненавидить вона — зведе на тлін,
Полюбить — і прискорить твій загин.

І сперечатись з нею марна річ,
Ти скажеш — день, вона одкаже — ніч.

Вона сміється, коли ти в журбі,
І журиться, як весело тобі!

Праворуч — огріх, і ліворуч — гріх,
Чого ж чекати від жінок лихих?"

Меджнун вжахнувсь од цих облесних слів,
Йому вогонь всю душу обпалив,

Неначе вражений стрілою птах,
Від болю в грудях він упав на шлях

І так чолом об камінь бивсь без сил,
Що кров'ю замісив гарячий пил.

І засоромивсь вершник — лютий див —
Своїх жорстоких безсоромних слів;

Меджнуна не покинув він, покіль
Не вщух безумцеві у грудях біль.

І він сказав: "Провина на мені —
Тяжкий і невідплатний гріх брехні.

Мене за ту брехню, за твій одчай,
Якою хочеш карою скарай,

Але я свідчу, що Лейла в журбі
З розбитим серцем плаче по тобі.

Хоч з примусу за нелюба пішла,
Тобі лишилась вірною Лейла.

Твоє ім'я у неї на устах,
Все — прах, лиш ти живеш в її думках.

Крім тебе, у Лейли немає мрій,
Немає сну, щоб ти не снився їй.

Зашлюблена Лейла вже цілий рік,—
Не всолодився нею чоловік,

Вона для тебе береже свій цвіт
І збереже, хоч западеться світ!"

Як відрізнити правду від брехні?
Як знати, в яві ти живеш чи в сні?

Меджнун, мов птах з поламаним крилом,
Кульгав безсило між добром і злом,

Як у подвійне люстро заглядав,
Складав про зраду вірші і ридав,

І в снах його не кидала Лейла,
Але про те не відала Лейла.

Батько відвідує Меджнуна

Меджнунів батько у нічних думках
Вже переходив свій останній шлях.

Засумував в земній він тісноті,
Заслаб, змарнів, зневірився в житті:

Смерть неминуча стане на поріг,
А він свого Меджнуна не зберіг...

Взяв посоха й подався в путь старий,
Розшукувать зорю своїх надій,

Свого Меджнуна, кров свою і плоть,
Усе прийнявши, що судив господь.

Він перейшов і гори, і степи,
Не оминув ні стежки, ні тропи,

Зблукав пустелі і піски сходив,
Та не знайшов ніде його слідів.

Нарешті від людей довідавсь він,
В якій лихій норі конає син,

В якому лігвищі Меджнун лежить,
Поклавши більше між людей не жить,

В якій ховається пекельній млі,
В якій кипить розпеченій смолі,—

І кволий батько, ухопивши слід,
За день пробіг триденний перехід,

Побачив сина на порозі тьми
І вмився кров'ю серця і слізьми!

Меджнун з життям порвав усі зв'язки,—
Лишились тільки шкіра і кістки

Від того, хто себе занапастив,
Коли коханню серце присвятив.

До мрій своїх прикутий на ланцюг,
Забувши слово "брат" і слово "друг",

Програвши з щастям безнадійний спір,
Меджнун в печері жив, як дикий звір,

Він на повільну смерть себе прирік
І втратив глузд, і розум в нього зник.

Нещасний батько біля сина сів
І синове чоло слізьми зросив,—

Неначе з серця пролились вони,
З його скривавленої глибини.

Меджнун схопився, подивився навкруг,—
Побачив, що над ним схилився друг,

І затремтів — безумця страх стинав,
Він у старому батька не пізнав!

Той, хто забув себе в пітьмі руїн,—
Як пам'ятати інших може він?!

Меджнун сказав: "Як ти мене знайшов?
І хто ти є, і звідки ти прийшов?"

І відповів Меджнунові старий:
"Я — спалений стражданням батько твій!"

Приглянувшись до батькових сивин,
У ноги впав йому безумний син.

Обидва спалахнули, наче хмиз,
І пролили удвох потоки сліз,

І довго цілувались батько й син,
І гірко обнімались батько й син.

Наплакавсь батько і від сліз знеміг,
Оглянув сина з голови до ніг,—

Той голий перед ним в своїй біді
Стояв, як грішник на страшнім суді.

Сакви свої з добром одкрив старий,
Вдягнув Меджнуна у пристойний стрій,

Нові кафші на ноги взув йому,
І пов'язав на голову чалму,

І притчами, яких колись вивчав,
Напучувати сина розпочав:

"О сину мій! Не час дрімати в сні!
На буйних конях пролітають дні!

З шляху, де трави гострі, як мечі,—
Біжи удень і геть тікай вночі!

В облозі ти і до страждання звик.
Минає місяць, і минає рік —

Стріл не шкодує темний небосхил,
І ти, скривавлений, лежиш без сил!

Ти всі страждання зносив дотепер,
Але в'яви, що ти уже помер,—

Коли навіки твій погасне зір,
Тебе пожре, мов падло, хижий звір!

Псом краще бути в рідній стороні,
Аніж поневірятись в чужині.

Ти поспішав, ти біг, допоки міг...
Куди ж прибіг? До смерті на поріг!

Життя не варте горя і страждань,
Ні сліз пекучих, ні тяжких ридань.

Глянь, джерело прозорої води
В сипких пісках зникає назавжди.

Могутні схили дикої гори,—
Дарма, і їх розколюють вітри.

Будь хоч залізний, хоч камінний будь —
В житті тебе на порох перетруть.

Упертістю себе ти вславив скрізь,
Вже треба й заспокоїтись — змирись.

Шаліючи, немов свавільний див,
Ще молодий, ти серце вщент спалив!

Живи й терпи — так розум нам велить.
Умій всміхатися, коли й болить.

І сонце — радість, і трава, й вітрець.
Радіє з радощів малих мудрець.

Хоч мить одну в житті щасливий будь.
Хто знає, як скінчиться наша путь?

Іще сьогодні, поки ти живий,
Правдивий підсумок собі підбий,

Бо завтра, в неминучий смертний час,
Хто вибачить, хто зрозуміє нас?

Тобі до уст в останню мить страждань
Приставлять дзеркало твоїх діянь.

Свого піткання жінка не мине,
І чоловік, що сіяв, те й пожне.

Сьогодні ладан добрих справ пали,
Щоб не почути в смертний час хули.

Свої діяння зважуй за життя,
Щоб в смертний час не знати каяття.

Триває наша радість тільки мить,
І горе свій кінець в собі таїть.

У птаха є гніздо, у пса свій двір.
Людина ти чи здичавілий звір?

Людиною тебе я породив,—
На дива схожий будь, коли ти див,

Коли ж людина з людським серцем ти,
Йди до людей з своєї самоти.

Мій за тобою поспішає кінь,
Моїх стремен від себе не відкинь.

Я твого роду — ми товариші,
Будь втіхою старечої душі.

Вночі від мене поженеш коня —
І вже не знайдеш завтра в світлі дня.

А що тобі важкий тягар цих слів,
Не нарікай — то так господь велів.

Коли приходить смерть — без боротьби
Змирися з кругообігом судьби.

Щасливий будь — кінчається мій лист.
Впивайсь вином — зруйновано мій міст.

Я залишаю світ, нема надій,—
Убитий горем я, а ти радій.

Пожовкле сонце крізь вечірній пил
До заходу схиляється без сил.

Минув мій день, уже я гину, глянь!
Дійшла душа до уст, мій сину, глянь!

Покіль не вдарив Азраїл крилом,
Батьківський дім зігрій своїм теплом.

Боюсь, ти вернешся, як час мине,
Та в ньому не застанеш вже мене.

Впадеш чолом на мій нужденний прах,
Квилити будеш, як підбитий птах,

Та хоч твій подих буде наче дим,
Уже мене ти не зігрієш ним.

Коли ти горем навіть спалиш світ,
Мене не вернеш — вже пропав мій слід".

Меджнунова відповідь батькові

Меджнун зотлів від цих скорботних слів,
Він догодити батькові хотів,

Блукання кинути, себе скорить,
Терпінням біль і тугу обдурить,

Але Меджнун себе не поборов —
Вернулася й перемогла любов.

І він сказав: "О батьку, твій урок
Розплутує вузли моїх думок!

Мій бідний розум — твій слухняний раб,
Душа тобі скоритися могла б,

Але твого світильника вогні
В пітьмі пекельній світять не мені.

Я мушу волю виконать твою,
І ось безсилий, як дитя, стою.

Ти хочеш розум повернуть мені,
Але себе вже не збагнуть мені.

На розум мій упав кохання гніт,
Для мене й шеляга не вартий світ.

Таких ударів долі я зазнав,
Що все забув, що в світі чув і знав,

Всі спомини розвіялись давно,
Зосталось тільки забуття одно...

Спитай у мене, хто я й де мій дім,—
На це тобі "не знаю" відповім.

Що ти мій батько, пам'ятаю я,
Але твого ім'я — не знаю я.

З моєї пам'яті не ти лиш зник,
Від мене й пам'ять подалась навік.

Не знаю, ким і звідки гнаний я,
Закоханий а чи коханий я.

Мене любов нещадно обпекла,
Її вогонь спалив мене дотла.

У курені, в зеленій глушині,
Сухий плескач став наїдком мені.

Млин долі зупинився назавжди,
Немає вже ні збіжжя, ні води.

Згубився в здичавілості Меджнун,
Бо не живе поміж людей дикун.

Кого між звірів оселив одчай,
Той перейняв у звірів їх звичай.

Коли гнилизною береться плід,—
Його від гілки відітнути слід,

Щоб не розносився отруйний прах
Від подуву по молодих садах.

До руйнування думкою я звик,
Тож хай в руїнах мій минає вік.

Гадай, що менше на одне стебло
На щедрій ниві на твоїй зросло.

Забудь той шал, якого ти зазнав,
Вважай, що ти мене не зачинав.

Подумай, що я вмер в п'янкому сні
Й ти сам могилу викопав мені,

І не питай в безумного ума —
Відкіль він зник, вже там його нема.

Ти кажеш, путь кінчається твоя,
Але помру раніш від тебе я.

Живі тебе оплачуть у журбі,—
Що вже від мене, мертвого, тобі!

Батько прощається з Меджнуном

Побачив батько, що загине син,
Переконався, що причинний він,

Що способу нема його зцілить —
Так сплуталась та вузлувата нить.

"В тобі початок мій і мій кінець,
Ти — і ярмо залізне, ти — й вінець!

Я розумію твій гіркий одчай,
І я тобі й собі кажу: "Прощай!"

Дивись, твій батько помирає,— плач!
Надходить ніч, мій день минає,— плач!

Схилися наді мною, сину мій,
На мене воду сліз своїх пролий,

Щоб я останнє омиття здійснив,
Відходячи в колиску вічних снів.

Прощай! Уже в дорогу склався я,
І з білим світом розпрощався я.

З оцього світу, де панує гніт,
Переселився я у кращий світ.

О світло віч, о сонце осяйне,
Прощай! Ти не побачиш більш мене.

Прощай! Я вже зложив свої скарби,
Мій корабель готовий до плавби.

Прощай! Ми розлучаємось в біді,
Зустрінемося на страшнім суді.

Прощай! Вже нас не в'яже наша кров,
Спізнились ми, а караван пішов.

Прощай навіки! Зустрічі не жди!
Ми розлучаємося назавжди!"

Останніх слів гірких гірка пора!
Старий вернувся до свого шатра.

Вже не було для існування сил
В його душі легкій, немов той пил.

Знеможений, він ще прожив два дні
В глибокій самоті — серед рідні,

Аж раптом смерть, як з засідки, одним
Важким ударом покінчила з ним.

Птах долі притьмом вирвався з сільця,
Шукаючи дороги до творця.

Душа його витала в небесах,
І з порохом земним змішався прах.

Щасливий той, хто на шляхах земних
Не мав добра і скарбу не беріг,

Хто не вбивав, не гарбав і не жер,
Мов блискавка, родився і помер.

Ти вічний в'язень, світ — твоя тюрма,
Не дбай про спокій, бо його нема.

Тому, хто оселився в цім селі,
Забути слід про спокій на землі.

Прийшов кінець — не піддавайсь журбі,
Не ти загинув, світ помер в тобі.

Світ — лютий див, він жде на твій загин,
Тебе доконче мусить вбити він.

Сердець чимало в нього в чаші є:
Чекай, ти в ній побачиш і своє.

Світ сіє горе й пожинає біль,
В його траві — мечі, у водах — сіль.

Докіль же нам карать себе плачем,
Брести в неволі, наче під бичем?

Радій же світлом, радістю життя,
Скорботи нас провадять в небуття.

Хто уникає радощів,— не муж,
А в поросі земнім холодний вуж.

Троянди цвіт на запашних вітрах,
Не будь вужем, що пожирає прах.

Життя — мета. Тримайся за життя.
Що після нас лишається? Сміття.

У схованку нічого не складай,
Будь жорном у млині — візьми й віддай.

З пустого воза мита не беруть.
Чи брав харадж із згарища хто-будь?

Хто випасав з тобою табуни,—
Глянь в записи, де ділися вони?

Цвіт одцвітає, одмирає плід,—
Вогнепоклонників пропав і слід.

Де люди гір і де народ степів?
Де Кеяніди? Хто їх заступив?

Остерігайся зла, твори добро —
І прийде щастя у твоє шатро.

Від лиходійства не чекай дарів,
Хто зло створив,— собі його створив.

Створи добро й хоч в прірву кинь — воно
Повернеться до тебе все одно.

Від себе не сховаєшся ніде,
За кожний вчинок нас відплата жде.

Людині, що горі звіряє вість,
Гора тією ж вістю відповість.

Меджнун довідується про батькову смерть

Одного разу пізній звіролов
По здобич поночі у гори йшов.

Меджнун сидів одлюдно на горі,
Подібний до самітної зорі.

Уздрівши лева, добрий чоловік
На нього люто вигострив язик,—

Він сік, немов мечем, і не щадив:
"Гей ти, безрідний, божевільний див!

Чи ти про кого згадуєш коли?
Чи є для тебе хто, окрім Лейли?

Ти кинув батька, кинув рідний край,
О безсоромний, з сорому спалай!

Вже краще б ти в сирій землі зогнив,
О найнегідніший з-поміж синів!

Ти молодий, коли твій батько жив,
З нерозуму ти ним не дорожив,

Немає в тебе батька — він помер,
То ти б хоч пом'янув його тепер.

Ти за життя від нього відрізнивсь,
То хоч тепер труні б його вклонивсь,

Пролив сльозу на похололий прах
І виблагав пробачення в сльозах!"

Слова мисливця зрозумів Меджнун,
Він застогнав, немов дутар без струн,

На землю впав, себе у тім'я бив
В сльозах по найдорожчому з скарбів.

Ще не наплакавсь він, не наридавсь
І на могилу батькову подавсь...

Душа в пітьмі блукала, мов алмаз
В ній притьмом розколовся і погас.

В темницю в'язня вдень приходить ніч,
Вночі недужий не склепляє віч,—

Меджнун весь вік жив під ярмом чуття,
Він бранцем горя був усе життя,—

Гіркого світу під'яремний гість,
Як він переживе сирітства вість?

Хто міг тепер йому допомогти?
Тяжка недоля — осуд сироти!

Меджнун не батька — горб землі спіткав,
Шукав розради і не відшукав,—

Розрадити його не міг ніхто,
В журбі йому не допоміг ніхто,

І стільки він кривавих сліз пролив,
Що кров'ю землю щедро замісив.

"О батьку,— він волав,— невже ти вмер?
Де твій вінець? І де ти сам тепер?

Розраднику, де я тебе знайду?
З ким втишу скорб і поділю біду?

Ти в безсинівстві спокій свій знайшов
І через те у кращий світ пішов.

Мені важкий безбатьківства тягар,—
Страшніших в світі не буває кар.

На поміч! Де ти є? Допоможи!
Кінець мій настає, допоможи!

Мій захисник, моя розрада — ти!
Моя відвага й вища влада — ти!

Моїм наставником завжди був ти,
Моїм притулком од біди був ти.

Від тебе в тьмі відстав я на путі,
Без проводу упав я на путі!

Цей горб землі — гіркий докір мені
За всі мої безумства навісні.

Тебе згадаю — і душа кричить:
О, хто тепер і як мене навчить!

Навчать мене було тобі не лінь,
А я пручавсь, як норовистий кінь.

Ти діяв лиш добро, а син твій — зло,
Я сіяв холод, ти дарив тепло.

Постіль приготував ти запашну,
А твій Меджнун безглуздо зрікся сну.

Для мене розіклав ти килими,
Упав на камінь я — в обійми тьми.

Я згадую твою любов і смерть —
І серце горем сповнюється вщерть.

Я старості твоєї не жалів —
Мене спіткали тисячі жалів.

Ти серцем звав мене,— в хвилину злу
Навіщо ж в серце ти пустив стрілу?

Якщо твоє я серце, то молю —
Не спалюй власне серце без жалю!

Коли мене ти серцем в грудях мав,
Навіщо в землю ти його сховав?

Кров мого серця ти сьогодні п'єш,—
Навіщо ж серцем ти мене зовеш?

В твоєму серці відпалав огонь,—
Мені до серця ти поклав огонь.

Я зруйнував твої надії й сни,
І став я бранцем власної вини.

Але страшну покару ти обрав —
Своєю смертю ти мене скарав!"

Так він ридав, і скаржився, і волав,
Покіль над світом день не відпалав.

Покіль не розгорнула чорний стяг
Пустельна ніч, кипів Меджнун в сльозах.

Коли ж погасло тьмяне сяйво зір
І сонце обпалило схили гір,

Меджнун облив слізьми могильний прах
І знов на Неджд подавсь по чагарях.

Все втративши, нічого він не ждав,
На волю осуду себе віддав,—

І так минали, як в страхітнім сні,
Його похмурні ночі й темні дні.

Меджнунова дружба з дикими звірами

Творець цієї казки, чародій,
Розповідав про дальший хід подій:

Оплакавши в печалі рідний прах,
Меджнун блукав по горах і степах.

Стежки його до селища Лейли
З вигнання степового привели.

Там він побачив поруч із своїм
Ім'я Лейли на аркуші однім.

Той аркуш нігтями Меджнун роздер,
Своє ім'я лишив, Лейли — зітер.

Спитав у нього хтось з товаришів,
Чом з двох імен одне він залишив.

Він відповів: "Коли кохаю я,
Своє ім'я навік втрачаю я.

Закоханий хай буде раб чи шах,
Лише кохана в нього на устах".

Спитали люди: "Але чому ти
Своє ім'я волієш зберегти?"

І відповів Меджнун: "Чи хто з вас чув,
Щоб безум розуму покровом був?

Лейла мій розум і моя любов,
Вона мій зміст, а я її покров".

Так той безумець серця не беріг,—
Він геть пішов шляхами й без доріг,

Пісні складав і по степах блукав,
Від болю в серці лікаря шукав.

В одлюдності здичавівши украй,
Людей забувши і людський звичай,

Меджнун, мов дикий звір, живитись став
В пустельному степу корінням трав.

Він ніс з собою злагоду і мир,
І не страшив його захланний звір,—

Вовки його охороняли вдень,
І поруч з левом уночі олень,

Лисиця й заєць, тигр і ніжна лань
До нього йшли, як друзі, без вагань.

Корився йому тварин і звірів стан,
Він царював над ним, як Сулейман.

Над ним орел простер своє крило
Для затінку, щоб сонце не пекло.

Найбільшого спромігсь він досягнуть —
У звірів зникла їх хижацька лють.

Вівці не пожирав голодний вовк,
І лева рик нічний на вловах змовк.

Осла і пса скінчилася гризня,
Левицю ссало боязке ягня.

Меджнун блукав простором степовим,
А звірі йшли за ним і перед ним.

Де мав Меджнун на спочинок лягти,
Лис поспішав те місце підмести.

Тигр узголів'я владаря стеріг,
Газель лягала в нього біля ніг.

Онагра він за шию обнімав,
А голову на круп оленя клав.

Лев не склепив біля Меджнуна віч,
Чатуючи, як джура, цілу ніч.

Вовк віддано у темному степу
Виходив авангардом на тропу.

Загони вірні допоміжних сил
Оберігали пильно фланги й тил.

Меджнун, як проводир своїх полків,
Сидів у центрі війська хижаків.

Ніхто не смів Меджнуна турбувать —
Страшила всіх його хижацька рать.

Непроханих прибульців на шматки
Захланні розривали хижаки,

Зате коли приходив щирий друг,
Лежали звірі лагідно навкруг.

Без дозволу ні сестри, ні брати
Не сміли до Меджнуна підійти,

Він, як чабан,— без зброї й без хортів,—
Гнав череду свою, куди хотів.

Відколи з хижаками запізнавсь,
Меджнун людей вже більше не боявсь,

А на його орду з усіх усюд,
Немов на чудо, йшов дивитись люд.

Де був закоханий, до нього біг —
Не бачити Меджнуна він не міг.

Побіля нього, не минало дня,
Щоб хтось не зупиняв свого коня,

Приносив хліб чи винограду пліть,
Щоб разом із залюбленцем спожить,

А той прочанин ніжний, світлий див,
Що найхоробріших перестрашив,

Для наїдку свого — для себе — брав
Найменшу крихту з найдорожчих страв,

А інше все своїм захисникам —
Що ланям віддавав, а що вовкам,

І звірі всі схилялись перед ним,
Неначе перед божеством своїм.

Тому, що хижакам добро робив,
Меджнун перетворив їх на рабів.

Коли чаклун собаці кість дає,
Той з відданості кішкою стає.

Оповідання

Про давні дні і випадки старі
Розповідають нам повістярі:

У Мерві древньому всевладний шах
Скажених псів тримав на ланцюгах,—

На кого шах злостивсь, того він сам
На ікла кидав кровожерним псам.

У шаха був улюбленець-юнак,—
Порозумів він з багатьох ознак,

Що приязнь шахова мине, як дим,
Згордує шах улюбленцем своїм.

І псам його призначить залюбки,
Щоб перевірить їхні різаки.

Не маючи надії на царя,
Юнак поклався на доброго псаря.

Він на годівлю псів ходив щодня
І сам їм кидав на покорм ягня.

До щедрих ласощів з його руки
Призвикли поступово хижаки,

Йому не лиш корилися вони,
З ним вдячно примирилися вони.

І сталося, як завбачав юнак.
Був день, і шах подав сторожі знак,—

Жорстоким був в тім покиві наказ;
Мов пси, яких обпав у спеку сказ,

Сторожа ухопила юнака —
Вмить закінчилась боротьба тяжка,

Його жбурнули, як різницький крам,
Смердючі пси — на розтерзання псам.

Вже ті вовки з наказу ватажка
Хотіли кинутись на юнака,

Але спинилися, впізнавши враз
Того, хто годував їх довгий час.

І пси навколо юнака лягли,
І лащитись до нього почали,

І не страшний їм був дозорця бич,—
Так день минув, і так минула ніч.

А коли ранок світич засвітив
І ночі шовк вогнем позолотив,

У каятті, з сльозами на очах,
Засмучений, до слуг промовив шах:

"Учора я безвинного звелів
Впровадити в барліг на ікла псів.

Довідайтесь мерщій, що стало з ним,
Покараним улюбленцем моїм!"

Почувши це й погамувавши страх,
Прийшов до шаха псар: "Могутній шах!

Юнак твій — ангел, певно, що господь
Створив йому із благодаті плоть!

Піди й поглянь — не впала навіть тінь
На те найкраще з божих сотворінь.

Його ми кинули в хижацький рів,
Та пси, яким добро він сотворив,

Оті дракони, мов перед святим,
Навколішки упали перед ним!"

Шах наказав псареві тую ж мить
З страшного рову юнака звільнить.

У песький рів біжать воротарі —
І вже юнак у шахському дворі!

Підвівся з місця можновладний шах
І запитав з сльозами на очах:

"Повідай, сину розуму й краси,
Чому тебе не розірвали пси?"

Юнак цареві гідно відповів:
"Не дурно годував я лютих псів.

Я щедро кидав їм смачні шматки
Й тим притупив їх дикі різаки,

Тобі служив я чесно десять літ,
За те й віддячив ти мені як слід!

Ти за ніщо на смерть мене прирік,—
Володар пам'ятать добро не звик.

Пес другом став, ти — недругом мені.
Пес має вдячність, а володар — ні.

За кістку пес лягає радо в прах,
За вірність — зрадою нам платить шах".

І шах порозумів: не зло — мета,
А тільки людяність і доброта,

Він од пихи навік протверезів,
Забув про вчинки, гідні лютих псів.

Цієї притчі зміст навчає світ:
Добро і щедрість — найміцніший щит.

Так добротою і Меджнун зміцнив
Любов і щиру дружбу хижаків.

Коли навчишся й ти добро творить,
Кривавих сліз життя не будеш пить.

Твори добро без винятку усім —
І стане сам халіф рабом твоїм.

Меджнун одержує листа від Лейли

Був день, як промінь, що з висот гірських
Дарує сяйво для очей людських.

Його світання дихало, мов рай,
Під вітром пробудивсь щасливий гай.

Той день підвівся з правої ноги
І щастям все наповнив навкруги.

Те щастя, хоч спізнившись, а прийшло
І розлилось, неначе джерело.

Меджнун, що досі лиш злигодні знав,
Що сіяв серце й муки пожинав,

Між хижаків на неджданському горбі,
Один як перст, хилився у журбі —

Аж раптом шлях пустельний закурився
І дивний вершник з пилюги з'явився,

Шляхетний вершник на баскім коні,
Весь — наче блиск в летючому огні.

На віддалі зіскочив він з коня,
Затьмаривши красою сяйво дня.

Меджнун озвавсь привітом на привіт,
Про вершників дізнавсь шляхетний рід,

Дав звірам знак — великі і малі,
Вони припали нишком до землі,

А сам обійми вершнику відкрив
І так з прихильністю проговорив:

"О зоре Ємену, відкіль твій шлях?
Добро чи зло тримаєш ти в устах?

Твій зір ясний і усмішка м'яка,—
Та як вгадаєш думку хижака?

Хто був змією вжалений колись —
І мотузка звикає стерегтись.

Мене дракон ужалив — не змія,
З жалом в душі живу й караюсь я.

Коли і ти приніс мені відчай,
Даремно, гостю, слів не витрачай!"

Шляхетний гість здолать жалю не міг,
Як тінь, упав Меджнунові до ніг:

"О серед славних вславлений в світах,
Ти вистеляєш ласкою свій шлях!

З вовками ти газелі примирив
І лева гордовитого скорив;

Забудь про сум і жаль, доволі сліз —
Чимало я новин тобі приніс,—

Повір, що я не тільки гість тобі,
Що я приніс таємну вість тобі!

Осідланий мене чекає кінь —
Казать чи ні? Я жду твоїх велінь".

Меджнун сказав, схвильований украй:
"Коли ти щось приніс, то віддавай".

І вісник до кінця йому відкрився:
"Твоєї долі гордий кінь змирився!

Дорогою, далеко від шатрів,
Твою кохану вчора я зустрів.

Подібна до ранкової зорі,
Вона сиділа у легкій чадрі,

Струнка, неначе райський кипарис,
Що в неземних садах принадний зріс.

Як починала мовити Лейла —
Змовкало дзюркотіння джерела.

Очима, що небесне сяйво ллють,
Вона могла б приспати й лева лють.

Її волосся чорне — наче двім,
Стан — аліф, а уста чарівні — мім.

Твоя Лейла — казковий чародій,
Рейхан, що нам дарує пахощ свій;

Солодка, як буття, гірка, як смерть,
П'янким вином сулій налитий вщерть;

Чого ж зігнувсь той стан, стрункий, як спис,
І побілів онікс очей від сліз?

Їй, серцем відданій тобі навік,
Світ зав'язав нелюбий чоловік!

Так плакала і скаржилась вона,
Що душу збурила мою до дна,

І я спитав: "Хто ти і де живеш,
Чому і через кого сльози ллєш?"

Вона відповіла, здолавши біль:
"Твій запит — для моєї рани сіль!

Лейлою нарекли мене колись,
Мої з кохання муки почались,

Меджнуна зір прискорив мій загин,
І я тепер безумніша, ніж він.

І хоч він також до страждання звик,
Але ж за жінку дужчий чоловік.

Відважний на шляху кохання він,
Не мусить крить свого палання він,—

Не тане від тортур, як я в сльозах,
Куди захоче — свій прямує шлях,

А я завжди одна, на самоті,
Без друга і розради у житті...

Ім'я і честь, боюсь, що втрачу я —
І гірко, й безрозсудно плачу я.

Питво моє отрутою стає,
І сон мені спочинку не дає,—

Скорблю за тим, кого я так люблю,
Й щодня від споглядатаїв терплю.

Через міцні дві сув'язці оці,
Неначе пташка, б'юся я в сільці.

Втекти од чоловіка? Дожене.
Не прийме й батько зганьблену мене.

Велить любов: о пташко, не чекай,
Від ворона і яструба тікай!

Та інша думка серце обпече:
Від сокола голубка не втече.

Хоч жінка й піде в бойові ряди,
А жінкою лишається завжди.

Хоч жінка й кров наважиться пролить
А все ж з левиці лева не зробить.

Коли для горя народилась я,—
Своєму осуду скорилась я.

А серце не скорилося в мені,—
Де милий мій, в якій він стороні?

Чиї листи тепер читає він?
Свою Лейлу чи пам'ятає він?

Яким шляхом прямує? Чий він гість?
І де він воду п'є, і з ким він їсть?

Самотній він чи є у нього друг?
Чи лиш пустеля й хижаки навкруг?

Тобі про нього чути довелось?
Про друга розкажи мені хоч щось!"

Яка була в цій мові гіркота!
І я не міг не відімкнуть уста,

І все, що про твоє кохання знав,
Немов печать, на серце їй поклав.

"Боїться сам себе безумець твій,
Без друзів він живе і без надій.

Що в нього є? Лиш вітер у руках!
І тільки ти одна в його думках.

Його палка любов — його одчай.
Смерть батькова його зломила вкрай.

Хисткий, по колючках він править крок,
Все в нього сплуталось в один клубок:

То він оспівує твій сум і жаль
І сльози ллє прозорі, мов кришталь,

То плаче так за батьком, що й граніт
Міг заридати б і струснути світ".

Коли ж твої касиди я згадав
І необачно їх читати став,—

Такий пройняв їй бідній груди жаль,
Таким зітханням вирвалась печаль,

Так затремтіла в розпачі Лейла,
Що я подумав — ось їй смерть прийшла.

Та смерть минула те ясне чоло,—
Нове зітхання груди їй звело,

Заплакала вона, згадавши знов
Твоє карання і твою любов,

Про втрату батька й самоту твою
В степах і горах, в дальньому краю.

Багато сліз пекучих пролила,
Покіль мені довірилась Лейла:

"Я низько впала, згляньсяся — підведи
Мене з землі і визволь із біди!

В той день, коли ти рушиш звідси в путь,
Мого шатра, мандрівче, не забудь

(Вона вказала на своє шатро),
Коли ти добрий, сотвори добро —

Про все, чим дихають мої уста,
Меджнунові я напишу листа,

А ти лиш досить дружби в серці май,
Моєму другові його віддай".

І зникла, бідна, видивом сумним,
А я також подавсь шляхом своїм.

Рушати в путь мені прийшла пора,
І я наблизивсь до її шатра.

З'явилась в синім одязі Лейла,
Листа мені таємно віддала,

Поклавши на той лист журби печать,
Як тому нас звичай і мудрість вчать".

Листа поцілував незнаний друг
І передав Меджнунові до рук.

Зміст листа Лейли до Меджнуна

"Цей ніжний лист, мій страднику, тобі
Від полонянки, що живе в журбі,

Від бранки, що в ув'язненні сидить,
До тебе, що зумів розбити кліть.

О друже старовинний мій, де ти?
О світочу єдиний мій, де ти?

О дружби й відданості вартовий,
Ти, що віддав коханню відблиск свій!

О джерело надії в царстві тьми,
Метелик вранішній поміж людьми!

Ти, через кого сколихнувся світ,
Кому приносять звірі свій привіт!

Мета моїх докорів і надій,
В час воскресіння душ супутник мій!

О ти, що тіло до страждань прирік,
Вогонь на власний свій пустивши тік!

Ти — вірний стражця дум і снів моїх —
Став притчею на язиці у всіх!

Що дієш ти? З ким справу маєш ти?
Люблю тебе... Кого кохаєш ти?

Безщасний ти — живу в розлуці я.
Твоя кохана — в вічній муці я.

Мій лал в журбі я бережу для нас.
Його нічий ще не торкавсь алмаз.

Я мов скарбниця перлів. Садівник
Ще не плекав мій росяний квітник.

Хотіла б я, коли настане мить,
Моє гніздо з тобою розділить.

Коли ж удвох не можна жити нам,
Кохання іншому я не віддам.

Твоє кохання — цілий світ мені,
З твого шляху тернина — цвіт мені.

Я — лиш зоря, ти — сонце в висоті,
Здаля тебе я бачу на путі.

Коли помер шляхетний батько твій,
Роздерла я в скорботі одяг свій.

О смерть жахна, що діять нам тепер?
Мені здалось, що батько мій помер.

Мої зіниці пропалив одчай,
Мій одяг — синій, як велить звичай.

Із співчуттям, як подруга твоя,
Обряд жалоби виконала я,—

Що ж не могла до тебе підійти,
Не винна я — чудово знаєш ти.

Хоч доля нас зуміла розлучить,
Душею я з тобою кожну мить.

Я добре знаю твого серця біль.
Терпи, бо шлях життя тяжкий суціль.

В корчмі цього життя що діять нам?
Коритися жорстоким хазяям.

Не литиме розумний сліз гірких,
Бо їх здіймають вороги на сміх.

Мудрець не згадує про лихо все,
Що недругові радість принесе.

Дехкан у землю кидає зерно,
І проростає навесні воно.

На ріст повільний пальми не зважай
Вона ще принесе тобі врожай.

Та брунька, що на гілочці тремтить,
Вона також розквітне в слушну мить.

О, не сумуй з своєї самоти!
З тобою я, зо мною вічно — ти.

Мов блискавка, нас попелить одчай.
По батькові, мов хмара, не ридай.

Вмирає батько — зостається син,
Запала рудня — залишивсь рубін!"

Від цих надійних, життєдавчих слів
Меджнун, неначе рожі цвіт, розцвів,

Сліз пролилась пекуча течія,
Він лиш повторював Лейли ім'я,

І так тривало декілька годин,—
Не міг від щастя спам'ятатись він

І вісника від себе не пускав,
Йому і руки, й ноги цілував.

Пора складати відповідь, пора!
Немає ні паперу, ні пера...

А вісник вже схилився перед ним,
Немов векіль, з пуделком поясним.

Меджнун схопив до рук швидкий калям,
Почав думки свої звірять словам,

І сотні скарг, і тисячі жалів
Він, мов разок намиста, переплів,

Скінчив листа Меджнун, поклав печать
І ледве зважився віснику віддать...

І вісник вже з листом, як вітер, зник,
І до Лейли примчав той чоловік.

Взяла із рук його Лейла листа.
Й слізьми своїми облила листа.

Лист Меджнуна до Лейли

"Володарці своїх думок і справ
Цього листа безумець написав.

Холоднокровній — від шаленця лист!
В яких словах я викажу свій зміст?

Шле джерело, заковане в скалі,
Лист тій, що має всі скарби землі.

Я прах земний, мене гнітить біда,
Ти — шахська, найпрозоріша вода.

До ніг твоїх несу я сум чола,
А ти кому обійми простягла?

Я поділяю твого серця біль,
А ти мені на рани сиплеш сіль.

Я Ка'би віч твоїх покірний раб,
Поріг твого житла — ось мій міхраб

Моє одужання й моя бадьорість — ти,
Для мене ліки — ти, і хворість — ти.

О ти — вінець не на моїм чолі,
Докіль страждатиму я на землі?

О скарбе милий, ти в чужих руках,
А у моїй скарбниці — тільки прах.

Ти — замкнутий на ключ Іремів гай,
Ти — недосяжний і незримий рай.

Ключ од моїх кайданів маєш ти,
Але мене не визволяєш ти.

Подай мені надію хоч малу,
Я біля ніг твоїх лежу в пилу.

Пригорнеш ти — і розцвіте весна,
Пораниш — зразу ж одцвіте вона,

Уважним мусить бути садівник:
Він ніжністю викохує квітник.

Я голову свою тобі приніс,—
Зроби, щоб я позбувсь жалю і сліз.

Коли зникають сорому сліди,
Приходить безсоромність назавжди.

Уславився я покорою тобі:
Мене ти робиш ворогом собі.

Я — раб твій, на мені — ярмо раба,
Я не звільнюся від свого горба.

З тобою я — і я тобі корюсь,
Мене ти кинеш — я за меч візьмусь.

Отож своєї зброї стережись,
Свавільно з власним військом не сварись.

Володар той, хто ласкою зумів
Перетворити вільних на рабів.

Хвала, коли куповані раби
Володарям не завдають ганьби.

Хто нехтує звичаєм давнім цим,—
Не має влади над рабом своїм.

Хто ж добрість правилом своїм зробив,
Той має некупованих рабів.

Я в вільнім рабстві в тебе, пам'ятай,—
Не проганяй мене, не продавай.

Ти під чужим крилом тепер навік,
Твій вільний обранець — твій чоловік.

Ти не для мене берегла сулій,
І не мені припав п'янкий напій.

Мій день на ніч перевертаєш ти,
Поранила мене й зітхаєш — ти!

Ти в мене серце підступом взяла,
Ще й душу візьмеш, спалену дотла?

В нещирості твоїй моя біда,
Я — полум'я, ти — крижана вода.

Не кожний красномовності владар
Від себе може відвернуть удар.

Згадай оту лілею, що з плачем
На лезо впала, бавлячись з мечем.

Коли приходить дружній покупець,
Він підозрілість зводить нанівець,—

А що чекать від тебе маю я,
Коли думок твоїх не знаю я?

Ти присягалася мені, Лейла,
Але під владу іншого пішла.

Мені несеш ти слів нещирих дань,
Ти віддана раба його бажань!

Коли мене ти любиш, як колись,
Чом наші душі досі не злились?

Коли немає відгуку мені,
Це — панування, не кохання, ні!

Я серце втратив — байдуже тобі.
Ти — в радощах, я — ночі й дні в журбі.

До тебе погляди очей моїх.
Я голову поклав на твій поріг.

Спокійний той, хто зрить красу твою,
А я неспокій у душі таю.

Твій чоловік багач, бо має він
Поміж скарбів своїх і твій рубін.

Що ж, солов'ї оспівують сади,
А вороння розкльовує плоди.

Не до ладу влаштовано цей світ —
В землі, в пилу найкращий самоцвіт!

Чи я діжду колись, що мій шафір
На волю виб'ється з тісноти гір?

Чи звільниться зоря очей моїх
Із пазурів драконових страшних?

Усе дарма, зруйновано мій храм,—
Хай довгий вік живе твій Ібн-Селам!

Моє добро і зло навіки — ти,
Мій біль тяжкий і кращі ліки — ти.

Без тебе зник для мене зміст життя,
Мій шлях веде до самозабуття.

Любов без відгуку, любов смутна
Не варта і найменшого зерна.

Хай буде так. В крові душа моя.
А ти живеш — і тим щасливий я".

Дядько Меджнуна Селім Амірит
прибуває до нього на побачення

З тих, хто тримає на собі весь рід,
Меджнуном піклувавсь поважний дід

Меджнунів дядько, знаний чоловік,
Що й владувати, і коритись звик.

Селімом звався шляхетний Амірит,
Що вславився розумом на цілий світ.

Засмучував його безумця стан,
Він був бальзамом небожевих ран,

Щомісяця сідав він на коня
І віз в пустелю їжу і вбрання.

Одного разу верхи, сам-один,
На розшуки в піски подався він.

Із долу в діл, поміж сипких пісків,
Він мчав і сіяв іскри з-під підків,

Покіль знайшов в ущелині гірській
Відлюдника, що втратив супокій.

Чужий життю і клопотам землі,
Меджнун сидів між звірів на скалі.

Злякавшись звірів, дядько зупинивсь
І зоддалік Меджнунові вклонивсь.

Сумний Меджнун його селям прийняв,
Відкіль прибув і хто він, запитав.

"Я звусь Селім,— озвався Амірит,—
Пограбував мене жорстокий світ:

Мій небіж, рідний і близький мені,
Не хоче знать ні роду, ні рідні!"

Коли Меджнун пізнав його — зрадів,
Провів од звірів, поруч посадив,

Почав про свій розпитувати рід,
Неначе знову народився на світ.

Селім не витрачав даремно слів —
Весь одяг на Меджнунові зотлів,—

Свої сакви він розмотузував
І ввічливо безумцеві сказав:

"Цей одяг носять в нашій стороні,
Вдягни його, будь щирий до рідні".

І відповів Меджнун: "Цей одяг — дим
Над бідним тілом спаленим моїм.

Я можу одягти його на мить,—
Однаково він на мені згорить".

Але наполягати став Селім,
І він змирився з одягом новим.

І знов Селім розкрив свої сакви,
Здобув припасу — хліба і халви,

Став щедро частувати юнака,
Та не спожив Меджнун ані шматка.

Він більше їжі не потребував
І все, що брав, те звірам віддавав.

Спитав Селім: "О бідний хлопче мій,
Якщо людина ти — чим ти живий?"

Сказав Меджнун: "Тепер живий я тим,
Що чую дружній твій привіт, Селім!

Без їжі висох я, немов ковил,
І їсти й пити вже не маю сил.

Мій хліб гіркий і непоживна сіль,
І викликає кожна крихта біль.

Так я знеміг, так змучився, так схуд,
Що годувать мене — даремний труд.

Та я не відхилю твоїх дарів
І нагодую тих, кого скорив.

Вже звик я споживати день у день
Отого наїдку, що їсть олень".

Меджнунові Селім не дорікав,
А лиш сказав споживачеві трав:

"Чим радше пташка на зерно летить,
Тим швидше бідна потрапляє в сіть.

У кого більш бажань на цій путі,
У того більш і небезпек в житті.

Хто ж впав у прах і прославляє прах,
Той у твоєму світі — падишах".

Оповідання

"Могутній цар, відомий між царів,
Раз мандрував звичаєм владарів.

В дорозі він уздрів відлюдний скит,
Де жив пустельник, що покинув світ.

Цар здивувавсь: з якої це біди
Подавсь бідар в пустелю назавжди?

Спитав у почту владний падишах:
"Цей чоловік, як він обрав свій шлях?"

Відповіли йому: "Цей чоловік
Від їжі і від сну давно відвик,

Байдужий він до наших людських справ
І горе, й біль терпінням подолав".

Цар зброєносця вирядив у скит,
Той ґречно склав пустельнику привіт,

І отака розмова в них зайшла:
"Ти, що обрав руїну для житла,

Що робиш ти без допомоги тут,
Коли прожить немає змоги тут?"

Пустельник зброєносцеві подав
Послідок стравлених козою трав

І відповів: "Оце вже довгий час
Мій наїдок і мій увесь припас".

Змінився зброєносець на виду:
"Навіщо терпиш ти таку біду?

На царську службу стань — замісто трав
Ти будеш мати безліч різних страв!"

І він почув пустельника слова:
"Та це ж квітковий мед, а не трава!

Коли б ти міг цю тайну зрозуміть,
То зрікся б служби царської ту ж мить".

Слова пустельника почув і шах,
І він упав перед святим у прах,

Молився ревно й сльози проливав,
І бідакові ноги цілував.

В відреченості вища велич є,
Сама величність їй рабом стає".

Меджнун цій притчі, як дитя, зрадів,
Схопивсь на ноги й потім знову сів,

Про друзів і про родичів питав
І заридав, бо матір пригадав:

"О бідна птиця з трудними крильми!
Як їй без чоловіка між людьми?

Невдячний син, я став слугою мрій,
Хоч мав, як раб, служити вічно їй.

У рідний край летять думки мої,—
Коли б я міг побачити її!"

Селім зрадів, коли ж запевнився він,
Що рідну матір щиро любить син,

То не позбавив бідака скарбів
І матір з ним побачитись привів.

Побачення Меджнуна з матір'ю

На сина матір глянула — і враз
Їй серце розкололось, мов алмаз,—

Так перецвівсь її рожевий цвіт,
Так в дзеркалі душі затьмився світ!

Зломився стан її, стрункий колись,
І руки, й ноги притьмом віднялись,

Мов літеплом, сльозами почуття
Обмила мати дороге дитя,

Перев'язала рани й пухирі
Своєму синові — своїй зорі;

Олії трохи в слоїку було —
Вмастила сонцем спалене чоло;

Терни далеких і важких доріг
Із синових повибирала ніг;

Вона усе зробила, що могла,
І до Меджнуна руки простягла,

І мовила: "Вернись в свій дім, пора!
Кохання — гра, але життя — не гра.

Меч смерті наді мною вже завис,
А ти ще й досі п'єш похмілля сліз.

Зі скаргою на тебе батько вмер,
Надходить вже й моя черга тепер.

Встань і вернись зо мною в рідний дім.
О, не руйнуй свого гнізда, ходім!

Адже і лютий звір, і дикий птах
В своє житло вертають по ночах.

Знаходить кожна ніч мету свою,
І знає кожен птах гніздо й сім'ю.

А ти, докіль ховатимешся ти
Від сну й спочинку, від сім'ї й мети?

Короткі дні життя, минуть вони,—
В своєму ліжку ноги простягни.

Докіль ти матимеш притулок свій
В печерах темних між вужів та змій?

Життя лиш раз дається нам, спочинь!
Не ворогуй з своїм життям, спочинь!

Жени з душі і серця сум і жаль:
Не камінь — серце, і душа — не сталь".

І скарги матері Меджнун почув,
І полум'ям на вітрі спалахнув:

"Ти — мій вінець, і щастя, і краса,
І сонце ти для мене, і роса!

Одним один у тебе, мати, син,
Чи ж винний він, що нерозумний він?

Повір, провина в тому не моя,
Що в тім'я вжалила мене змія.

Карай мене жалем чи не карай:
Що мало статись — сталося. І край.

Таке гірке кохання, як моє,
В житті не випадково постає.

В той час, коли душі моєї птах
З одної клітки рветься, ти в сльозах

У другу звеш мене — у свій куток,
Щоб став я полоненим двох кліток.

Не клич, я не вернуся в рідний дім,
Бо вб'є мене — боюся — рідний дім.

Я хворий безнадійно, йди відсіль,
Лиши мені моє страждання й біль".

Меджнун, мов тінь, чолом на землю впав
І ноги матері поцілував.

І подалася мати в рідний край,
А він вернувся в свій пустельний рай.

І серце болем виповнилось вщерть,
І час прийшов — її прибрала смерть.

О невблаганний осуд! Плач не плач,
Він, наче землероб, отой сівач,

Що зерна кидає в ріллю свої
І пожинає щедрі врожаї.

Меджнун довідується про смерть матері

Коли державний вершник ворогів
На полі небозводу розгромив,

Розверзлася блакитна глибина
Й на небо викотився глек вина,—

Бентежний ранок вже чекав давно,
Розбив той глек, і розлилось вино...

Меджнун не спав, співав своїх касид,
А барабан вже віщував похід,—

Про бідну матір звістки він не мав.
Вона померла. Він цього не знав.

І вдруге доброзичливий Селім
Прибув до того, хто забув свій дім,

Вдягнув, нагодував, на землю сів
І голосильником заголосив:

"Живи, о мій Меджнуне, безліч літ!
Без тебе мати залишила світ.

Коли посиротив твій батько дім,
Зібрала скарб вона й пішла за ним".

Меджнун в скорботі похилив чоло,
І серце сина кров'ю підпливло,

Мов на світанні ченг, він заридав,
На камінь, наче скло тонке, упав.

За батьком і за матір'ю в сльозах
Подався він одвідать рідний прах,

Припавши на могилах до землі,
Він виливав свої гіркі жалі.

Погасло сонце, закінчилась путь,—
І після смерті ліків не дають!

На плач його увесь зійшовся рід.
Побачивши, як схуд Меджнун, як зблід,

Як він знеміг і як стомився жить,
Як в розпачі важкім в пилу лежить,—

Хто б стримати криваві сльози міг?
І впали родаки йому до ніг.

Коли ж прочутивсь він, його звели
І від душі благати почали,

Щоб він покинув свій одлюдний світ,
І знав свій дім, і шанував свій рід.

Але Меджнун подався від юрби,
Рятуючи самотності скарби.

В пустелях він блукав і по ярах
З журбою в серці, з тугою в очах,—

Не ворог людям, та й собі не друг,
І звірі йшли за ним і наокруг.

Він молитовний килим свій роздер,
Добра в тім злі не знаючи тепер,

І поспішив чимдуж, без вороття,
Від блискавки короткої життя.

Життя, що лиш руїн лишає слід,
Пусте — хоч би й тривало сотні літ.

В народженні присутня смертна вість,—
Яка ж тоді нам від життя користь?

О безтурботний, зваж на свій кінець:
Зжинає душі невблаганний жнець.

Допоки хизуватимешся ти?
Припасу мало, а далеко йти.

Невже не бачить мисль твоя, куди
Ти квапишся, щоб зникнуть назавжди?

Величні гори й атоми малі —
Все має міру на оцій землі.

А ти, одну коротку мить живий,
Ти лиш стебло на ниві світовій.

Ось небозвід у величі й красі,—
Що перед ним твої страждання всі?

Покинь надію і печаль облиш —
У всесвіті ти порошинка лиш.

На власну долю найпильніше глянь:
Твоє життя мала й коротка грань.

Переступи цю жалюгідну вись —
І не помислиш, що ти жив колись.

Ти — прах і ляжеш в прах, тож кинь журбу,
Прах все прикриє — горе і ганьбу.

Ти зможеш слави досягти завжди,
Коли байдужим будеш до нужди.

Живи, працюй і лиш собі корись,
На пса за кістку не перетворись.

Своїм вогнем палай, мов смолоскип,
Гори, як свічка, їж завжди свій хліб,

Тоді ти переможеш в боротьбі
Й султани світу вклоняться тобі.

Заклик Лейли до Меджнуна

Лейла, о ні, ув'язнена краса,
Під згубним сонцем вранішня роса,

Діставши лист безумця, вчула біль,
Неначе опекла їй рану сіль.

Її володар у пітьмі ночей
Зі свого скарбу не спускав очей,

Він пильнував Лейлу, як тільки міг,
Сп'янілу від похмілля він беріг,—

Із співчуття до неї Ібн-Селам
Готовий був пожертвувать життям,

Вона ж дивилась холодно в той бік,
Де скнів її нелюбий чоловік.

Раз уночі, коли поснули всі
І місяць згас, як іскорка в росі,

Лейла, зборовши в серці тугу й страх,
За селище пройшла на битий шлях

І зупинилась в сутінках нічних
На віддалі від ворогів своїх,—

Можливо, пройде подорожній гість
І щось їй про Меджнуна розповість.

І на шляху з'явився верхівець,
Що проїздив той край з кінця в кінець,—

Неначе Хизр, на дужому коні,
Перемагав він відстані земні.

Звернулася Лейла до верхівця:
"Що чув ти про роз'єднані серця?

Що кажуть люди на твоїй путі
Про юнака, що гине в самоті?"

"О зоре,— відповів їздець старий,—
Юсуф і досі ще в криниці твій,

В тяжкій журбі гукає він: "Лейла!"
Лише тебе шукає він, Лейла,

Бо тільки ти живеш в його думках,
Бо шлях Лейли — того безумця шлях".

Лейла почула про Меджнунів стан,
Мов очерет, її хитнувся стан,

Зачувся плач, і від пекучих сліз
Почервонів її очей нарцис.

"Я та, кому Меджнун життя віддав,—
Він через мене одержимим став.

Хоч я також не вільна від страждань,
Але нас відрізняє зрима грань:

На дні криниці я, де твань і слизь,
А він в пісках і горах — вільний скрізь".

Ковтки перлові із ушей Лейла
Старому вершникові віддала:

"Візьми ці перли і подайсь мерщій
В ті гори, де страждає милий мій;

Вернися з ним сюди, на край села,
Щоб я те сяйво бачити могла.

Де буде він, у полі чи в саду,
Звісти мене — і потай я прийду,

На нього погляд кину хоч один
І знатиму, чи й досі вірний він.

Можливо, заспіває він мені
Так, як співав в щасливі давні дні,

І щира пісня, сповнена снаги,
Мої важкі розірве ланцюги".

У пояс перли загорнув старий
І, наче вихор, наче буревій,

Помчав чимдуж між гір і між долин,
Повз селища і поблизу руїн.

Здається, був він близько від мети.
А все не міг безумного знайти.

Їздець спинився пізньої пори
Біля підніжжя дикої гори.

Меджнун лежав, як мрець, серед пісків
У невсипущім колі хижаків.

Побачивши старого зоддаля,
Потягсь до нього, наче немовля,

Гукнув на звірів — звірі одійшли
І осторонь слухняно полягли.

Їздець, що змірив довгий шлях в сідлі,
Меджнунові вклонився до землі,

За давнім звичаєм хвалу воздав
І з вибачень та величань почав:

"О ти, володарю держави мрій!
Покіль живе кохання — будь живий!

Окраса світу в любощах — Лейла
За тебе радо душу б віддала.

Давно замовк її веселий сміх —
Вона бажає слова з уст твоїх,

Забути хоче тугу навісну,
Побачити тебе на мить одну!

Ходім зо мною до Лейли — ти теж
Ланцюг розлуки і журби порвеш,

Своїх пісень ти заспіваєш їй,
Ви для нових оживете надій!

В одній долині гай чудовий зріс,
Немов глухий і прохолодний ліс.

До неба підвелися дерева,
Дзюрчить струмок, колишеться трава.

Покинь журбу і самоту свою —
Зазнаєш щастя ти у тім гаю".

Коли старий усе це розповів,
Здобув він одяг із своїх саквів,—

І сперечатися Меджнун не став,
І мовчки пояс згоди пов'язав.

Як від Євфрату спраглий побіжить?
Хто занедбає свого щастя мить?

До джерела цілющої води
Прослались по пісках його сліди.

Покірні слуги — звірі — йшли за ним,
Мов вірне військо за царем своїм.

Скорилась доля, затишів одчай!
Меджнун прибув у визначений гай,

Під пальму сів, чекаючи Лейли,
І вірні звірі поруч з ним лягли.

Тим часом розповів Лейлі старий
Про здійснення її таємних мрій.

Окраса світу, що в шатрі жила,
Полинула у гай — на край села.

В чеканні все завмерло наокруг —
Вона летить, її чекає друг!

"Спинись на мить, старий, не поспішай,—
Я душу й серце вичерпала вкрай.

Коли я так палитиму свічу,
Згорю, покіль до нього долечу.

Загибель жде мене в ділах моїх,
Переступить закон кохання — гріх.

Від грішних слів, судьбі наперекір,
Хай чистим мій залишиться папір,

Щоб в час, коли покличе судія,
Від сорому не спалахнула я.

Меджнун — довершено кохає він,
Гріха в коханні не шукає він.

Нехай він пригадає давні дні
І, як колись, присвятить вірш мені.

Він заспіває — серце затремтить,
Він дасть мені вина — я буду пить".

І знов із царства снів у царство мрій
З цим закликом подавсь чимдуж старий.

Меджнун лежав півмертвий на землі
І дотлівав, неначе жар в золі.

Старий підвів його, в обіймах стис,
Безумця окропив водою сліз,

Переказав Меджнуну вість Лейли.
І зчутився коханий гість Лейли,

І пролунав закоханого спів
У тишині розчулених гаїв.

Меджнунова пісня для Лейли

"Я жду тебе! О, де ти, світич мій?
Кому належиш ти? Я завжди твій!

Єдиний скарб віддав би я — пісні,
Коли б я знав, що віриш ти мені.

За щиру душу — я купив біду,
В дранті, а не в шовках життям бреду.

Та не корюсь я, не боюсь біди,
Ми побратими з лихом назавжди.

Оспраглий — у сльозах втопаю я.
Сліпий — із сонцем розмовляю я.

З дороги збився я, сумний водій,—
Володар селищ, де ж притулок мій?

Тобі в думках звіряю я свій жаль —
І радісна мені моя печаль.

"Помри за мене!" — чую я твій клич
І кожний день вмираю, кожну ніч.

Але життя й скорбот не вічний бран,
Я незабаром вдарю в барабан.

"Добраніч" не кажи мені, не смій,—
Як бути доброю без тебе їй?

Не живши, як вмирать? — питаю я.
Не сіявши, як жать? — не знаю я.

О душе, чом не прийдеш хоч на мить?
Двом душам в тілі одному не жить.

Покіль живе душа в мені, потіль
Не прийдеш ти,— і мій не згасне біль.

Ти безліч маєш на землі рабів,
Я ж сам себе твоїм рабом зробив.

Покіль про тебе пам'ятаю я,
Спокійна й радісна душа моя.

Тебе забуду — тую ж мить моє
У грудях серце каменем стає.

За тебе серце радо я віддам.
На двох одного серця досить нам.

В твоєму скарбі всі скарби́ мої,
Думки про тебе — ось раби мої.

Владичице! Який посміє тать
Своє ім'я в диргем твій вкарбувать?

Душа моя, немов швидкий загін,
Мчить за тобою, не за мною він.

О, скільки б снів здійснилось, скільки мрій,
Коли б озвалась ти на поклик мій!

В ніч місячну, прозору і дзвінку,
Сиділи б ми з тобою в квітнику,

Устами б я торкавсь твого чола,
Ти б радісно моє вино пила,

Очей твоїх мене п'янив би хміль,
В мені б замовк мій невсипущий біль!

Сядь поруч мене, другом будь моїм,
Свою журбу тобі я розповім.

Життя, мов друг, всміхається до нас.
Зроби, щоб мій вогонь горів, не гас!

Від спраги по твоїй красі, Лейла,
Забув я інші думи всі, Лейла!

Ні зерна радості в душі нема,
Лиш безнадія та пекельна тьма.

Без тебе я в тяжкій журбі знеміг,
А я вино з тобою пити б міг,

Бо ти — мій рай, а сказано давно,
Що дозволяється в раю вино!"

Скипіла у Меджнуна в серці кров,
І він в піски пустель подався знов,

І, наче в сні тяжкому, побрела
В своє шатро знеможена Лейла.

Смерть Ібн Селама, чоловіка Лейли

До слова, що в собі вміщає суть,
Стремління волі владно нас ведуть.

У світовому русі є мета,
З якої зміст конечний вироста.

Поділено на дві сторінки лист,
На кожній списано окремий зміст.

На одній — список замірів і мрій,
На другій — підсумок підбито твій.

Чи в підсумку хто помічав колись,
Щоб наміри і звершення зійшлись?

Троянду любимо за пелюстки —
І наражаємось на колючки.

Але ж зелена виноградна пліть
Солодку зрілість у собі таїть,

Буває, й голодом у слушний час
Розумні лікарі лікують нас.

На протиріччя ці зважати слід,
Коли ти хочеш зрозуміти світ.

Щоб ухопити цього твору суть,
В'яви, що оцет може медом буть.

Для інших скарб — довершений клейнот,
Для себе — джерело гірких скорбот,

Лейла каралася на самоті,
Мов лал, похований в гірському хребті.

І пильнував красуні чоловік,
І потерпати біля неї звик,—

Але й вона терпіла біль і жах,
Мов пері у залізних ланцюгах.

При мужі усміхалася Лейла,
Без нього — сльози без кінця лила.

Оплакати одверто осуд свій
Сміливості не вистачало їй.

Вбиває душу потаємний біль,—
Лейлу обстало горе звідусіль,

Постійний сором і постійний жах
Тривогою жили в її очах.

Коли нічна приходила пора,
Лейла на шлях виходила з шатра,

І тільки глупа ніч і темний гай
Довідувались про її одчай,

Бо, тихий крок зачувши вдалині,
Вона ховала сльози, як в труні,

Лунав прозорий безтурботний сміх —
Вона дурила родичів своїх.

Отак жорстоке небо завчасу
Вбивало ту незайману красу,

І в серце їй врізав кривавий слід
Невпинний кругообіг днів і літ.

Немилий був красуні чоловік,
Їх дивний шлюб тривав уже не рік,

І тяжко занедужав Ібн-Селам;
В могутнім тілі стався прикрий злам,—

Від п'ят вогонь піднявся до чола,
І лихоманка мозок сповила.

З'явився лікар, наче добрий див,
Хворобу Ібн-Селама дослідив,

Його оглянув з голови до ніг,
Узявсь до справи й справі допоміг.

Минула в'ялість в тілі, жар прочах,
Вже одкривався до здоров'я шлях,

Та коли хворий розпочав ходить
І схудле тіло стало вже повніть,

Не постерігся лиха Ібн-Селам
І свій сумний кінець прискорив сам.

Хоч він прожив ще в світі кілька днів,
Та смертний час його уже приспів.

Огнисті очі заволік туман,
Об камінь він розбив свій повний дзбан,

Розкидав руки, затремтів, затих —
Душа звільнилась від тортур земних.

Як він помер, так помремо і ми.
Боргів не має смерть перед людьми.

А в тебе є борги перед життям?
Воно нічого не прощає нам.

Що набір брав,— не гаючись, віддай
І сміливо останню мить стрічай.

Коли на світовому гармані
Щоранку загораються вогні,

Коли щоночі над житлом земним
До неба зводяться вогонь і дим,—

Це вірний нагад, і говорить він,
Що все на цій землі — лиш прах і тлін.

Спалала, наче на вогні, Лейла —
Скорботна вість їй радість принесла,

Для неї одкривався шлях надій,
Але не личило радіти їй.

Оплакувала Ібн-Селама прах,
А потай був Меджнун в її думках.

Для перлів, що ронила з-під повік,
Був приводом нелюбий чоловік,

Вона ридала, і ніхто навкруг
Не знав, що в неї в серці — любий друг.

Лейлу кохання сповнювало вщерть:
Це знов життя перемагало смерть.

Прихід осені і смерть Лейли

Вітрів у листопаді свист і рев,—
Криваві сльози падають з дерев,

Темніють очі зимної води,
І пажовтю вкриваються сади.

Галуззя почорніло, все в вузлах,
Стліває листя золоте на прах.

Зіходить з трону бук. Блідий нарцис
Прощається і не ховає сліз.

Ясмин обсипався. У троянди з рук
Рве листопад листа осінніх мук.

На лузі й на дорозі степовій
Стемнілий пил клубочиться, як змій.

Коли летять вітри в осінню даль,
Опале листя викликає жаль,

Мов мореплавці, що під час плавби
У хвилі кидають свої скарби.

Прив'ялі квіти ледь тамують біль,
У виноградних лозах визрів хміль,

І садівник-індієць входить в сад
І відтинає стиглий виноград,—

Вже грона він на палі почепив,
Мов голови відтяті ворогів.

Вже яблуко дозріле на гіллі
Схиляється повільно до землі.

Гранат розкрив, мов рану, пружний бік
І ронить, наче кров, червоний сік.

На полі бою квіти полягли,
А сонце ледь підводиться з імли.

В ці дні з престолу впала і Лейла,
Затих криштальний гомін джерела,

Зів'яв її весняний сад давно,
Сулій розбився, розлилось вино.

Колишньої красуні стан стрункий,
Мов привид, став прозорий і легкий,

Сум серця мозок бідній пронизав,
А безум мозку в серце їй запав.

Жар Тамуза зв'ялив квітучий сад,
Оббив його і потолочив град.

Як в бурю кипарис, зломився стан,
На землю з нього впав її фазан.

Упав, немов зернина із стебла,—
Передчувала свій кінець Лейла.

І тайну серця матері одкрить
Наважилась вона в останню мить.

"О мамо, що тепер з твоїх зітхань,
Благань до бога і гірких волань!

Мій караван уже збиває пил,
Не дорікай мені — не маю сил.

Лише страждати — що це за чуття?
Душа вмирає... Що це за життя?

Так довго я каралась в таїні,
Що серце піднялось до уст мені.

Душа уже в дорозі — йду відціль,
А на душі моїй кохання й біль.

Завіса впала. Те, що знаєш, знай.
Уже ми не побачимось... Прощай!

В ту мить, коли скарби свої зберу
І від розлуки з другом я помру,

Пахкий бальзам із жовтих рож знайди,
Дощем зітхань мене охолоди,

Скропи мій саван, адже я — шахід,
Мене в святковий колір вбрати слід.

Як наречена, в білому вбранні
Лежатиму я в темній глибині.

Коли дізнається мандрівник мій,
Що я пішла в мандрівку без надій,

З пустелі навісної прийде він
Оплакати невчасний мій загин;

Впаде Меджнун у мене в головах,
Шукатиме зорю, а знайде — прах.

Він заридає над моїм горбом
З недолі, що судилась нам обом.

Хай той, кого любила я в журбі,
Мене завжди нагадує тобі.

Його не зневажай презирством ти
І за добро добром йому сплати.

Шукай мене у ньому і знайди.
Його любила вірно я завжди,

Були у ньому всі мої скарби,—
Шануй і, як мене, його люби.

Скажи йому: "Рвучи життя кайдан,
Лаштуючи в дорогу караван,

Лейла любов заповіла тобі
І чисту душу віддала тобі.

А як вона вмирала — не питай,
Знай, що кохала й що страждала, знай.

Покіль у світі трудному жила,—
Що, окрім смутку, відала Лейла?

Убив кохану за тобою жаль,
Вона й в труну взяла з журбою жаль.

В той край, куди короткий шлях веде,
Лейла тебе на переправі жде,—

Навкруг пітьма і тишина німа,
Вона чекає, а тебе нема.

Звільни її, врятуй від самоти,
В її обіймах спокій знайдеш ти!"

Останніми слізьми порвала грудь
І хутко подалась в далеку путь.

Так, вичерпавши душу всю до дна,
З душею розлучилася вона.

Плач Меджнуна за Лейлою

Коли довідавсь Кейс про смерть Лейли,
Він захитавсь подібно до скали —

Розбилось серце, світ померх вочу...
Та хто ж прожив у світі без плачу?

Горбок землі — коханий привид зник!
Не плач стрясав Меджнуна вже, а крик,

Мов хвиля крові, сльози пролились —
У розтіч люди з жаху подались,

А він звивавсь на скорбному горбі,
До крові душу краючи собі.

Він спалював себе, немов свічу,
Уста палали в полум'ї плачу,

На склеп красуні голову схилив
І з болем в серці гірко проквилив:

"О вбитий осінню троянди цвіт!
Не знавши світу, ти лишила світ!

Чому ти зникла в замогильній млі?
Чому забрав тебе полон землі?

Де чорна, наче ніч, твоя коса?
Де лагідних очей твоїх краса?

Що стало з пелюсткових уст твоїх,
Де голос тихий твій і де твій сміх?

Яких прикрас чекаєш ти в цю мить?
Який вогонь тобі вночі горить?

Турботою чиїх ти стала снів?
Чий бідний мозок по тобі сп'янів?

Де хилиться твій кипарисний стан?
В якому лузі квітне твій тюльпан?

Які терни у тебе на шляху?
Чом ти в печеру забрела глуху?

В печерній темряві — притулок змій,
Для чого й як ти оселилась в ній?

О скарбе мій, захований в землі,
Тебе знайти — надії замалі!

Дорогоцінний скарб од людських віч
Охороняє змій і день і ніч.

Ти скарб у тьмі печерній, я — твій змій,
Тебе охороняти — осуд мій.

Нахвилювалася ти на віку,
Тепер ти стихла, як вода в ставку.

Моя зоря, ти мерехтиш мені,
Долаючи простори неземні.

Не владні над коханням смерть і час —
І відстані немає поміж нас.

В моєму серці ти, в душі моїй,
В гіркій розлуці, в зустрічі новій.

Хоч ти й пішла в недовідому даль —
Ти житимеш, покіль живе мій жаль".

Меджнунова смерть на могилі Лейли

Так вславлений поміж повістярів
Кінець цієї повісті розкрив:

Тяжкого осуду Меджнун не зніс,
Він током став від урожаю сліз.

На дерть його порушив долі млин.
Уже навік з життям прощався він.

В риданні був його щоденний труд,
Ще більше він змарнів, ще більше схуд,

Від стогону до уст душа дійшла,
Ніч зайнялася — день згорів дотла.

Ніхто не бачив і не знав, коли
Прийшов Меджнун до мертвої Лейли,

Упав як стій — і збурилась до дна,
Поглинула вода його човна.

Зронив сльозу останню в темний пил,
Останній вірш прошепотів без сил,

До неба руки в смертній тузі звів
І, в путь відходячи, проговорив:

"О створеного всеблагий творець,
Стомився я — пошли мені кінець!

Звільни мене від невимовних мук,
Дай бути там, де жде мене мій друг!

Зніми з душі моєї гніт буття
І воскреси для іншого життя!"

І він схилився обличчям до землі,
Неначе в ноги уклонився Лейлі,

Обняв її могилу в тьмі нічній
І вмер, промовивши: "О друже мій!"

По переправі цій пройшов і він.
Усе на світі тільки прах і тлін.

Ніхто не порятується з біди:
У небуття йде людський шлях завжди.

Нема тих ран, щоб світ нам не завдав,
Щоб не ридав ти в ньому, не страждав.

О ти, кульгавий, мов осел в млині,
Навіщо молиш ти про довгі дні?

Раз назавжди покинь цей світ, цей млин.
Тебе уб'є, а не врятує він.

Потік життя твій підмиває дім,
Не озирайсь і не барись, ходім!

Покіль не впав ще під тобою міст,
Покинь оцей, хоч і з журбою, міст!

І не плазуй в пилу, бо ти не змій,
Ти — іскра, полум'я дрімає в ній.

Під ноги кинь своє добро й майно —
Тобі безсмертя не дає воно.

На мить прийшов ти в умирущий світ,
Тож не обожнюй цей минущий світ.

Меджнунове плем'я
довідується про його смерть

Меджнун покинув світ гірких страждань
І вільний став од людських дорікань.

Біля колиски милої Лейли
Меджнун заснув — і муки відійшли,

Хоч ще вогнем і димом повнився двір,
Нарешті спокій він знайшов і мир.

Спливав ночей і днів повільний лік,
Минув не день, не місяць — довгий рік,

Не знав про те ні ворог, ані друг —
Блукали хижаки його навкруг.

Меджнун лежав, як в паланкіні шах,
А кожного проймали туга й жах —

Шляхи до цвинтаря, сумні піски,
Захланні вартували хижаки.

І хто ту охорону споглядав,
Як завжди, про безумного гадав,

Що він сидить, покинувши свій дім,
На самоті за звичаєм своїм,

А звірі — найвірніша з охорон —
Вдень і вночі пильнують шахський трон,—

І довго ще ніхто не знав, що шах
Уже давно перетворивсь на прах,

Що і його спіткав гіркий кінець —
І сам зотлів він і його вінець.

Покіль стояла варта хижаків,
Ніхто не наближавсь до тих пісків,

Та рік минув і звірі розбрелись,
По кров пішли в пустелю, як колись,—

До цвинтаря одкрився вільний шлях,
Прийшли сміливці, подолавши страх,

І на могилі страдниці Лейли
Кістки коханця вірного знайшли.

Почувши скорбну вість, зійшовся рід —
І молодий юнак, і сивий дід,—

І всі в гірких сльозах, в тяжкій журбі
Пороздирали одяг на собі,

І рискалями землю підняли,
І ліг Меджнун в могилу до Лейли...

Що їм тепер до людських осторог!
Поснули до страшного суду вдвох.

Прийшла весна, і чулий садівник
На тій могилі посадив квітник.

До квітника Меджнуна і Лейли
Закохані, немов на прощу, йшли,

І хто схилявсь до їхнього горба,
Того минали горе і журба.

О цвіт життя, гіркий кохання цвіт,—
Стражданням ущасливлюється світ!